

ЮРІЙ ТИС

**ШЛЯХАМИ
ВІКІВ**

1965.

КЛУБ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ

Упродовж року буде надруковано 8 до 12 книжок (залежно від об'єму книжки), — разом 1680 сторінок друку.

Передплата на рік: у Канаді й ЗДА \$9.50, в Англії й Австралії £4-0-0, у всіх інших країнах \$10.00.

У книгарськiм продажi поодинокi випуски коштують вiд \$1.00 до \$2.00.

При передплатi наші книжки майже на половину дешевшi. Передплачуйте самi й заохочуйте своїх приятелiв та знайомих до передплати.

Адреса Клубу :

UKRAINIAN BOOK CLUB, LTD.

834½ Main Street,

Winnipeg, Man., Canada.

UKRAINIAN BOOK CLUB

BOOK 6.

YURIJ TYS

THROUGH THE CENTURIES

HISTORICAL STORIES

19 WINNIPEG 51

КЛЮБ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ

КНИЖКА 6.

ЮРІЙ ТИС

ШЛЯХАМИ ВІКІВ

ОПОВІДАННЯ

diasporiana.org.ua

19 ВІННІПЕГ 51

Обкладинка Мирона Левницького.
Портрет автора рис. В. Крюкова.

Printed by
The New Pathway, 184 Alexander Ave., Winnipeg, Man., Canada.

Копируйте.

П Е Р Е Д М О В А

.....
"Немає другої України,
Немає другого Дніпра..."

Т. Ш.

Приступаючи до видання шостого тому нашої бібліотеки "К. П. У. К.", а саме збірки оповідань Юрія Тиса "Шляхами віків", ми нарочно відбігаємо від сучасної сюжетності, щоб відтворити в уяві наше славне минуле.

Автор цієї збірки, Юрій Тис перебуває тепер у Аргентині, в Буенос Айрес. Він відомий зитазам з своєї літературної праці, ще перед другою світовою війною на землях Західньої України, де появилися друком його три книжки — дві драми та історичний роман: "Під Львовом плуг відпогизав". Юрій Тис виступав тоді, під псевдонімом — Юрій Орест. Правда, минули роки і творчість Тиса пішла "семимилевими" кроками вперед.

У бурхливий час скитання нашої еміграції на гужині не завмірає літературна творчість українських письменників. Втративши під ногами рідний ґрунт, вони, ще більше змагають, щоб скріпити духовий зв'язок з Батьківщиною з її культурою, що вінгається неабияким успіхом. Ніякий нарід не може похвалитися такою стихійною творчістю своїх письменників, як українці. Літературна творчість наших письменників доказала, що немає сили відорвати українського народу від Рідної Землі

і культурний розвиток не знає залізних завіс ні кільгастих дротів.

Юрій Тис, як письменник — історик вміло вигребує з поживклих листків музейних архівів матеріали, та наже б то прожектором роз'яснює фрагменти віків.

Не будемо тут вглиблюватися та аналізувати твору, це діло критиків, ми тільки хоземо впровадити гитага та запізнати з творчістю Юрія Тиса, письменника високої культури.

Творчість Юрія Тиса не обмежується до тих творів про які ми згадували. Під цю пору в Аргентині в Буенос Айрес виходить друком у видавництві М. Денисюка того ж автора збірка "Симфонії землі" і в "Овиді" йде цикл нарисів з історизної духовості п. н. "Україна героїзна". Ми зустрілися уже з творчістю Юрія Тиса в таких журналах, як: "Арка", "Звено", "Овид", "Самостійна Україна" та інших.

* * *

Збіркою оповідань "Шляхами віків" ми продовжуємо, по літній передишці, надальше бібліотеку "К. П. У. К.", що появлятиметься безпереривно щомісяця. Нашим бажанням є поширити українську книжку в найдальші закутини, де тільки перебуває українська людина та дати можливість держати тісний зв'язок з культурним надбанням українського народу. Хай книжка ця скріпить на дусі всю українську спільноту, що розкинута по всьому світі жде на краще майбутне.

Р е д а к ц і я

ПЕРГАМЕНИ

Монахи руські, що в самотніх келіях, писали тоді рік 6765 від початку вселенної. Ген далеко на заході значили його 1257 і записували, що від трьох років Сицилія визволилася від німецького цісарства, що ломбардський союз платить важку дань римському папі, що німецькі герцоги остаються і далі без цісаря, що, хоч мир на світі, але тут і там спалахують пожари воєн.

Гинули в таємний спосіб князі, герцоги, кардинали і дожі, міста воювали з собою. Неспокійно було у французькій державі, в німецькому цісарстві, у Візантії і в руській землі. Минула монгольська буря, а світ ще не міг успокоїтися. Кудись провалилися косоокі вершники й залишили за собою пустелі, руїни і смерть. Їхніми слідами йшов помір, нечуваний досі у світі. Люди бачили дивні знаки на небі. Світляні мітли — що ворожили нещастя.

Десь із далекого сходу, ген з-поза непрохідних лісів, повних невиданих звірів і диких поган, що запродалися лісовим духам, — із могутнього колись руського королівства доходили лише непевні вісті. Голосили очайдушні мандрівники й зайшли

люди, що нарід український страждає під монгольським лихоліттям далі, що король Данило платить дань у сріблі і товарах. Святий Отець висилає людей у ті далекі землі, але роки минають, поки хтось із послів привезе новини. Монгольський цар твердо кермує країнами тасмного Сходу і знає більше про Рим, як папа про його столицю. Ніхто не знав, якими силами обхоплює він розлогі землі і як розвідує про все, що йому потрібно. Косі очі Хана Ханів жевріли відвічними тайнами монгольських мандрівних орд і несамовитою силою східної душі.

Так прийшов цей рік і прийшло літо. Коли б мовчазні монахи докладніше вивчали історію світу, могли б записати у своїх анналах¹⁾, що в тому часі рішалася доля земель на довгі, довгі віки і що малі незначні події могли б повернути біг історії на цілі тисячоліття. Але, ніхто не змінить призначення і ніхто не відхилить його сили. Так учили колись вавилонські й єгипетські жреці, халдейські чорнокнижні маги, руські волхви і франконські астрологи.

* * *

Уже колосся висипалося й гаряче повітря дрижало над нивами галицької і волинської землі, коли від півдня белзькими полями їхав у напрямі на Холм вершник у супроводі двох ратних людей.

Рідна земля! Вершник пізнав її по запаху лісів,

¹⁾ аннали — книги, в яких списувано важливіші події. (Літопис).

по небі, по співі лісових птахів і по слідах звірів. До вечора повинні станути в столиці. Їхали самі, бо лісові люди, що досі вказували їм шлях дебрами галицької землі, завернули у свої темні бори. Тепер уже не було небезпеки й вершники могли пробитися на проїжджені шляхи. Але там, навіть біля княжого Галича, Звенигороду й нового міста Льва-городу, що його тількищо почали будувати, там на битих шляхах було небезпечно. Можна зустріти косоокі ватаги безоглядних слуг великого Батия.

Мимохіть сягнув вершник до грудей. Там під подорожнім жупаном лист. Беріг він його, цей скарб, на грудях, беріг день і ніч, щоб віддати у королівські руки. Догадувався ваги листа для руської землі, хоч не знав його змісту. Тому їхав таємними нетрями галицьких борів у супроводі лісових людей із твердими обличчями, пружистими м'язами й бистрими очима. Їхали борами, що були досі тільки світом бурих ведмедів, великих турів і диких рисів. Роки минали, поки лісові люди знайшли звіринні стежки й вивчили нетрі. Їхали шляхами, куди сонце не доходило та озолочувало лише верховіття тисячолітніх дубів. Там було безпечно. Люди, наче дикі звірі жили, виростали і множилися. Їм було спокійніше серед турів і рисів, як у галицькій волості по селах. Дітям оповідали вони про лани золотої пшениці, про солом'яні хати й веселі млини, про спокійне колись і розумне життя. Але це було давно. Галицька волость сьогодні пуста...

Коли ніч огортала ліси й лісові люди з вершниками сиділи при вогнищі, а припнятні коні гризли запашну траву, тоді оповідали-оповідали! Про свою долю, про бої з монгольськими наїзниками, про свою силу й тайні зв'язки зі світом. Оповідали про тих, що залишилися на місці, що не мали відваги йти в ліси.

Дикі вершники в гостроверхих шапках і м'яких постолах впадали ночами підступно в села. Тоді били дзвони на тривогу, а полями лягали крики. Тих, що попали в пуга, тягли кудись у незнані степи, де зимою шмагали дикі сніговії, а літом жарило немилосерно сонце далекої Монголії. Ніякий голос, ніяка вістка про них не доходила до рідних сторін.

Люди з лісу бачили часом далекі заграви. Це попеліли села. Тоді збиралися лісові ватаги й ішли у відбій. Несподіваний наскок, і страшний рев різаних монголів роздирав тишу ночі. Лише зорі спокійно жмурилися і місяць криво сходив десь над обрієм, як щоденно, як від років, вічно. Тоді невільники плакали тихо від щастя, і зростав лісовий люд. Оживали нетрі й багна, а дикі звірі недоволено кидали віковічні леговища і зграями зашивалися ще дальше у темні глибині.

Мандрівні вершники воліли ті багна й самітні глухі ночі під старезними дубами, як широкі галицькі шляхи.

Їхали тепер звільна крок за кроком. Вершник, що віз листа, їхав у глибокій задумі. Лічив і не міг

долічити днів від часу, коли покинув холмську землю як посол у ломбардські міста. Далекі дні! Наче крізь сон згадував венецьких достойників у чорних і пурпурових брокатах, у барвистих шовкових одягах, з жемчужними шпагами і стилетами. Який інший світ! І що знають ті веселі італійські міста про грозу Сходу, про косоокі ватаги, про хана Батия і далекого таємного Кублая, могутнього царя монголів, Хана Ханів, перед яким дрижать усі, малі і великі, могутні і слабкі. Що їм, тим венецьким дожам і папським кардиналам?! Що їм до того, що тут, у руській благословенній стороні, диявол пекло построїв на землі! Що їм до того, що за десять чи сто років і їх чекає, може, така сама доля? Для них суть життя — венецькі карнавали, освітлені гондолі,²⁾ гарячі італійські жінки і ночі, даровані їм для розкоші під подихи духм'яного східнього вітру.

Мадонна! І герби святого Марка не вічні і Вічне Місто³⁾, не встоїть, коли люди гинуть ночами від таємних стилетів захисників гарячих сеніорін а щастя над щастям — вино з Ксерксесу, Сицилії та чарівної Іспанії.

Там, у тій щасливій одним днем Венеції, вершник зустрів як умовлено було, посланника Святого Отця. Розмова була коротка. Достойний кардинал,

²⁾ гондоля — човен, на якому плавають по каналах у Венеції.

³⁾ Вічне Місто — почесна назва Риму.

у чорному брокаті, із золотою шпагою, наче франконський лицар, вів розмову дуже чемно. Передав пергамен з великою папською печаттю і не натякнув ні словом про зміст закритого письма.

— Массер¹⁾ Богданус, — кінчив розмову. — Найсвятіший Отець знає, яка небезпека гряде зі сходу. Він розуміє вагу тієї фортеці, що її становить король Данило й руська земля. Зберіть усі сили, моліться і зберігайте вірність Престолові Святого Петра.

— Аддіо, чудова Венеція, достойні сенатори! Аддіо блакитне море, високі кипариси і важкі південні вина! — Сів на коня посол короля Данила, шляхетний боярин і тисяцький Богдан з Гвіздця, і помчав додому.

Пробігав землі. Ломбардські низовини, сірі скелі Альпи, угорські степи, карпатські зелені верхи. Але коли в'їхав на рідні землі, ввижалися йому знову орди монгольських вершників, глухий рев верблюдів. Бачив порожні села й пусту землю, чув виття здичавілих псів, а лісові люди оповідали про бісові хитрощі монголів і про важке, важке життя.

Тисяцький Богдан стиснув п'ястуки і думав. Час від часу доторкав папського пергаменту, що на грудях, і згадував горді слова короля Данила: — Не осоромимо землі нашої! — Не осоромимо — повторияли лісові люди і зникали в темні лісів.

¹⁾ Массер — пан.

Прорідилися дерева і крізь зелені проліски бачив тисяцький Богдан лагідні горби. Це була холмська земля. Їхали вже полями, м'якими пісками і розлогими порослими багнами. Уже сонце клалося десь за ліси й розстелювало над далекими смугами зелені серпанок золотавої вечірньої мли, коли тисяцький станув віч-на-віч з барвистою групою вершників.

Кинулися радісно в обійми. Це його друг, королівський двірський боярин, прекрасний молодець, на чолі багатої ватаги вершників. Такого не було в цілій землі. Богдан глянув на товариство. Лови! Бганяли золотогривими кіньми молоді рицері руської землі. На грубих рукавицях з буйволової шкури сиділи закаптурені соколи. Хижі пазури дерли тверду рукавицю, рвачкі дзьоби очікували жертви. Хиталися в червоних сагайдаках гострі стріли й сонце золотило ловецькі труби.

— Ех, соколи-вірли, королівські рицері! — глядів на них тисяцький Богдан. — Ось майбутність, ось невгнута сила і молода кров!

Двірський боярин велів відтрубіти лови. Ще гомоніли у вечірньому повітрі дзвінкі тони ловецьких трубок, як вершники рушили далі. Великим гуртом окружили тисяцького і з захопленням слухали кожного слова його оповідань.. Кров бурилася на саму згадку про уявлених венецьких сеніорін і угорських красунь, увижалися бурхливій молоді гострі сіро-срібні скелі альпейських

гір, безмежні угорські пушти⁵⁾). Їй лагідна зелень карпатських верхів.

Кінчилися гаї і зарослі багна. Тут і там виринали чисті солом'яні хати смердів і холопів,⁶⁾. а біля них лани зрілої пшениці. Минули горби холмської землі і звільна в'їхали на останній верх. Тисяцький стягнув поводи і пристанув. Десь, здавалося, на далекому небозводі, наче казковий самоцвіт, виблискували до сонця золоті бані холмського собору. Зправа і зліва стирчали яскраво-білі сторожові вежі. Одна, друга, третя... Сам Батий не мав сили зруйнувати їх! Тисяцький глянув на найвищу. Внизу метушилися вартові ратники, а ген високо розкрив гордо могутні крила чорний, кам'яний орел. Міста не було видно. Лише здалеку майоріли городні,⁷⁾. що густо розставлені на валах, і темніли високі крищі королівського терему.

— Скільки років минуло!?! — думає тисяцький Богдан. — Так, пригадує собі. Одинадцять літ тому, папський легат Де Плято Карпіні прибув у Холм. І тоді узгіднено все, обговорено плян оборони й боротьби проти монгольського наїзника. А як важко було переконати столицю Святого Петра, що ми не вороги, що численні паломники

⁵⁾ пушта (пуста) — степова рівнина в Угорщині.

⁶⁾ смерди — вільні хлібороби, які мали право носити зброю. Холоп — раб.

⁷⁾ городня — оборонна вежа.

ходили до Риму, до Святої Землі і до Барі, де мощі найбільшого святого руської землі, Миколая.

Скільки років минуло, кривавих і важких років боротьби, сліз і горя! Аж ось минулого літа завітала врешті краща доля. Князь Данило прийняв королівську корону від престолу святого Петра. Як це було записано у пергаменах?

“— Від Бога, від Церкви Святої, від Апостолів, від Престолу Святого Петра, від Отця Святого і від усіх єпископів своїх.”

Ще раз глянув тисяцький на город, ще раз перебіг очима серце української землі. Золотий собор, сторожові вежі, а ось бані церкви Святої Трійці, а зліва св. Івана і Богородиці!

— Біжим! — гукнув весело і стягнув коня.

— Біжим, біжим! — гукнуло товариство і чвалом пустили коні. Без стриму промайнули біля білої вежі, і вартові дивувалися веселому товариству. Чвалом минули ляцькі ворота, пробігли окольний город і станули перед королівським теремом.

Там, у горішній кімнаті, з широкими вікнами й довгою галерією, зібралася королівська рада. Було глітно від взористих жупанів і делій^{*)}. з золотими запинками філігранної київської роботи. Візантійські паволоки і фляндрійські сукна королівських радних, мішалися з шкіряними нагрудниками й гострими, блискучими шоломами волинських і галицьких тисяцьких. М'які грубі ки-

^{*)} делія — плащ без рукавів, застібнутий запинкою на правому плечі, з великим хутряним коміром.

лими вистелювали тисові стіни й долівку зложеною з узористих палених плиток. Радники стояли тихо й поважно, тисяцькі мовчки сперли кремезні руки на мечі й червоні щити, що на них вирізьблені леви і грифи, і ведмеді, — знаки королівських земель. Були теж знаки невідомі нікому. Знаки, що сягали початками тасмних легенд старих родів, знаки прадавніх скитських володарів, а може, римських патриціїв,⁹⁾ чи гелленських сатрапів.¹⁰⁾ Родів сірої давнини, славетних і боєвих як тури, стійких і кріслатих як дуби, хижих і сердитих як рисі.

Тисяцький Богдан привітався. Радісно спочивав його зір на старих друзях, розумних мужах, княжниках і королівських радних, на тугих тисяцьких, що з ними нераз ходив у походи на схід і захід, на північ і ген поза карпатські верхи. Королівський печатник прийняв пергамен з печаттю Святого Отця та подався в королівські покої.

— Привіз відповідь, — шелотом говорили радники.

— Яку відповідь? — з тихим запитом гляділи на тисяцького Богдана.

Але він гордо й певно глядів перед себе. Привіз він цей пергамен з далеких земель, скарб найбільший світу. На цьому клаптику ослячої шкіри,

⁹⁾ патриції — члени родової шляхти.

¹⁰⁾ сатрап — вельможа знатного роду. (Гелленський — грецький).

у рівних рядках, виведених гарним письмом і підкріплених великою печаттю на барвистих биндах, рішалася доля української землі. Там її судьба, а одночасно і майбутнє їх усіх та цілого народу.

— Як це було? — думав тисяцький. — Так недавно, а здається, так далеко відплило це величаве свято в княжому Дорогичині. Сонце-сонце, уся княжа рада, дружинники й нарід. Куди оком кинути, люду різного з Волині, з галицької волости, з Полісся. Люд стояв на валах, вічні вогні горіли на городнях і острогах на хвалу Богу, єпископи, світське і чорне духовенство засилали молебні до Всевишнього. Книжники й відуни пророчили хвалу землі руській, а світ горів надією і щастям. Із собору вийшов князь Данило, єпископи несли корону, скиптр і королівський вінець. І могутній голос лунав по широкій даниловій дідизні:

“Сину мій, прийми від нас вінець королівства”.

Це читали письмо Найсвятішого Отця. Від того дня корона, скиптр і вінець у королівській скарбниці, і там теж пергамен Володаря Церкви. Батий наслав нові тисячі шпигів, кинув нові міхи юдиних грошей, але король зумів заспати великого монгола. Будував городи, укріплював їх, сипав вали, ставив остроги.

“Не осоромимо землі нашої,” — говорив король Данило, і молодь герцювала кіньми, стріляла в луків і пішки ходила з рогатинами.”). Набирав

“) рогатина — короткий спис з поперечкою, яка не дала перебити наскрізь.

король бояр з чорного люду, пасував нових рицерів, роздавав нові достоїнства. А коли все було готове, тоді поїхав він, тисяцький Богдан, по відповідь.

І привіз її...

Розступилися двірські достойники, і тоді побачив Богдан:

Відкриває дворський велике здобне пuzдро і кладе на темний дубовий стіл щось ясне, радісне, жемчужне.

Корона! — Скиптр! — Вінець! А побіч королівських клейнодів лежить звинений пергамен. Це той з Дорогичина, що в ньому лише кілька таких теплих, радісних слів: “Сину мій...”

Відкриваються важкі двері від королівських кімнат і розсуваються взористі надверні килими. Чому такий блідий печатник? Чому тремтять його руки і скляні очі не бачать нічого? Чому голос його такий...

— Святий Отець не може дати помочі...

Боже, Боже!

Якась страшна тиша здавила світ і повітря загусло непорушно. Станув час, щось провалювалося в безвісті, світ потемнів у бездонній крутіжі. Несамовите призначення реготалося жорстоко над нещасною землею. Криваві кігті Кублая, далекого Хана Ханів простяглися темним маревом над бідним, самітним народом.

— Ні Святий Отець, ні німецькі герцоги, ні ломбардський союз!

А може, найдеться хтось? Може, далекі слов'яни, що сидять по західніх лісах? Може, германські варвари півночі? А може, країни якісь невідомі?

Погуба! Чорним плазуном закрався смертний жах у душі, ввижалися нові тумани незлічимох вершників Сходу, зойки і прокльони люду.

А може? Пригадалися тисяцькому інші сили, що він пізнав їх у далекій чужині. Може, нова наука славетного бакаляра,¹²⁾ доктора ангелікуса, домініканця Томи Графа з Аквіну? Наука про любов, про давні правди Арістотеля,¹³⁾ про те, що не може бути прірви між словами і вчинками? Про душу людини, правду і справедливість, про розум і містерії, про Божі закони? Новий дух правди йшов по містах Європи і не один Тома проповідував нові науки. Може, там є рятунок? Може, ці сили порушать сумлінням світу? Але згадав зараз же тисяцький, яку прірву бачив він між словами, що плили з заль молодих ще “Альма матер”,¹⁴⁾ і вчинками могутніх цього світу. Ні, і тут не знайдеться ніхто, і звідсіля не проходить ні промінь надії. Погуба!

Печатник поступив кілька кроків вперед.

— Сказав Найясніший Пан: — “Не осоромимо землі нашої! Як перед вами поляжу головою, тоді самі промишляйте”.

¹²⁾ бакаляр — науковий ступінь у середньовіччі.

¹³⁾ Арістотель — грецький філософ (384 - 322 до Христа). Творець філософської системи, що впродовж 2000 років була основою європейських вчених.

¹⁴⁾ “Альма матер” — (лат.) почесна назва для вищих шкіл. У дослівному перекладі — “мати, що годує”.

Схопили гнівні руки держална мечів, зціпили серця.

— Де Твоя, там наші положимо! — схилилося чоло тисяцького Богдана.

Опустіла королівська кімната. Порожньо і самотно золотіла корона, скиптр і королівський вінець.

“Сину мій...”

Останній промінь сонця вдарив крізь відкриті вікна золотим вістрям. Замерехкотіли жемчуги корони й червоні рубіни — краплі багряної крові — кинули хрустальні відблиски по темних стінах кімнати. Від сходу находила ніч.

Тоді десь у лісових нетрях ворожили старі діди, сиві волхви, що тайно ставили ще жертви прадідним богам. Палили свшан-зілля і старечими, блідими очима вдивлялися у віщі випари. Бачили в них картини сивої давнини, бачили сонце, корону й рубінові краплі крові. Бачили прийдешні часи боротьби, сліз і зневіри.

Роз'яснилися сумні картини і зникли темні примари. Волхви піднесли віщі очі до зоряного неба і простягнули вихудлі рамена в безмежній вдячності богам. Неземські сяйва променіли з паленого свшан-зілля і на весь світ сповіщали безсмертні слова незломного народу:

“Не осоромимо землі нашої!”

Р Е Н Е С А Н С

Місяць торкнув своїм промінням золочений шолом рицера Семена з Белза, і весь караван відітхнув з полегшею. Вийшли з альпійських висот, із вогких молочних хмар, із безконечної пільми, в якій малі руські коні ступали обережно крок за кроком, сторожили вуха, їжили гриви, дихали коротко й важко, незвичні до таких небезпек. Коні і люди отиралися боками об скельну стіну, холодну й мокру від мряки, та хижо, зукоса позирали в темні провалля, що стрімко спадали зараз же біля них. Їхали мовчки серед гір, де не росла ні деревина, ні трава, де крякало гірське жовтодзюбе вороння і рисі рвали безборонні гірські кози.

Рицер Семен не давав нікому спочити. Для нього не було ні пільми, ні хмар, він прямував вперед, щоб якнайскорше перейти гірські хребти і якнайдалі відбитися від соняшного Риму, розлогих піль і золотистих плес Люганського озера. Тепер місяць освітлив перед ним гори, вони стали лагідніші, доли прояснилися, дорога поширшала. Семен стримав коня і бистро оглянув своє товариство. Лука Галицький і Матвій із Смоленського їхали спереду, вдивлялися в глибини лісів, насторож похилили довгі, тонкі ратища. Ванко і Ярош ступали за ними, обидва на білих конях, і на їхніх щитах від-

бивалися знаки роду Семенового. А вже далі коливалися сонно в сідлах маестрі кампйонезі і ломбарді, архітектуси і муратори, славні будівничі своєї батьківщини, з учнями, з мірничим знаряддям, плянами будівель, копіями церков вічного міста, фльорентійських замків і палаців світських вельмож.

Семен під'їхав до ломбардців, очима пошукав старого архітектуса П'єтра з Люгано і його доньку монну Маргеріту. Глянув у вічі молодій дівчині й руку поклав на її руки, що тримали кінські поводи. Монна Маргеріта всміхнулася.

— Мессер Семене, ви ніколи не спите, завжди на сторожі?

— Так, Маргеріто, коли маю в опіці такий скарб, як же ж можу спочивати? Ось перед нами долини Тиролю, ще сьогодні під вечір будемо в місті, а тоді спочинемо всі досхочу. Треба, — нахилився до неї, — якнайскорше виїхати з цих пустель.

— Що це за місто? — цікаво поспитала Маргеріта.

— Німецьке місто, — відповів Семен, — на шляху до німецького цісарства. Шпруг зве його народ, часом Іншпруг, а в книгах пишуть Еніпонтус. Тобто лежить над рікою Інном. Ще сьогодні заїдемо до найкращої гостниці, в якій я ночував, коли їхав до вас. Тоді я їхав угорським шляхом, а опісля минув Венецію, де печатають руські книги, і пішов уздовж Дунаю і Інну.

— Що ж це? — блиснув очима з-під широкого берета архітектус П'єтро. Він під'їхав на коні й з батьківською любов'ю глянув на доньку. — Амор у серце стрілу скерував? Бачу, що в тебе в голові панує не Юпітер, а золотоволоса Венус¹⁵⁾ І на вас, мессер Семене, мабуть, у самого Вулькана¹⁶⁾ забракло б ланцюгів, щоб вас зв'язати.

— Хитрий же Юпітер, коли усадовився у вашій голові, — засміявся Семен. — Я аж ніяк не можу рівнятися з вами в цій розмові. Все ж таки радо почув би я ваш дискурс¹⁷⁾ з фратером Савонаролею¹⁸⁾

— Ви злосливий, мессер, — споважнів П'єтро — не згадуйте біди проти ночі!

— Савонароля мені далекий, — відповів теж поважно Семен, — гірше було б, коли б кардинал Батисто простягнув свої лапи по нас. Думаю, все ж таки ми тут безпечні. Це чужий край, і кардинал не має сили над нами.

Е, не кажіть так! Ви не знаєте того, що знаю я, уродженець Італії. Ми можемо бути безпечні хіба у вашому Леополісі¹⁹⁾ або в Києві. А втім жаль, що я не шукав поради в астрологів. Вони знають звідняних богів, а звізди — це божі потенції.

¹⁵⁾ Амор, Юпітер, Венус — мітологічні боги.

¹⁶⁾ Вулькан — міт. бог вогню.

¹⁷⁾ дискурсія — мислення, пізнання.

¹⁸⁾ Савонароля — домініканець, — реформатор та церковно-політичний діяч у Фльоренції.

¹⁹⁾ Леополіс — латинська назва на місто Львів.

— Я не вірю в планетників, ні в Амора, ні в Плутона чи Венус. Але в нас звіздарі теж читають у зорях, і віщуні радіють, коли дитя вродиться під щасливою зіркою.

Рицер Семен пропустив увесь караван²⁰⁾ попри себе, а сам лишився позаду. — Все в порядку? — спитав пошепки двох останніх комонних. — В порядку, нічого підозрілого, — відповіли обидва, — ми маємо добрі очі.

Все таки Семен їхав тепер позаду всіх, дорога ставала вигіднішою, до міста провадив рівний, безпечний шлях. Чомусь Семена насіли чорні думки, як гайвороння на степовому побоевищі. Вертався з соняшних долів, з чудесної країни науки, мистецтва. Звідти мав привести на руські землі зручних майстрів, мистців будівництва бо доходили до руських володарів чутки що там на півдні родиться щось нове досі не бувале, прекрасне. І вирішив Константин князь обширів вольних, оживити новим мистецтвом землю на вічну славу собі, на користь і гордість далеким нащадкам. Їхати в далекі землі мав Семен. Семен знав багато руських хитрців, оглядав твори майстра Андрія, що ще за короля Ягайла, господаря багатьох земель, розмалював у Люблині замкову каплицю. Бував у вавельській церкві, розмальованій руськими майстрами, з'їздив сєражську і сандомирську землю, де теж чимало творів тих мистців. Бував у Фію-

²⁰⁾ караван — валка подорожніх.

ля, славетного печатника з Кракова, саме три роки тому, як печатали Октоїх²¹⁾) і різали нові букви для Львова й Києва. Октоїх був на гарному папері, із гравюрами чистої черти, і це була перша руська книга, не писана, а друкована, яку бачив Семен. Опісля з Венеції возив руські книги для князя, а той дарував їх ченцям і церковним достойникам. Тепер Семен вивчив нові науки Італії, науки вільні, живі. В нові течії пірнув з радістю і захопленням. Відновлено науки давнього Риму, нові люди черпали з цих джерел чисті, кристалльні правди. Семен провадив дискурси і слухав диспути, він відвідував ораторів і поетів, філософів і будівничих. Два рази стискав руку знаменитого й чудного Леонарда да Вінчі, що не боявся Борджіів,²²⁾) як незглибний Сенека²³⁾) не боявся кесаря Нерона. Слухав з захопленням усі новини про мореплавця Колумба, що відкрив нову землю з чудними людьми, повну золота і невиданої звірини. Доходили чутки про вченого молодика з півночі Копернікуса, що проповідував єретичні науки, начебто земля не середина світу, а тільки дрібна куля серед мільйонів таких же земель.

І Семенові ставало лячно від самої думки про те, що пропадає Птоломєєва²⁴⁾). правда, і земля повисла,

²¹⁾ Октоїх — збірник церковних співів.

²²⁾ Леонардо да Вінчі — один з найбільших велетнів ренесансового малярства, (1452-1519), маляр, різьбар, архітект та інженер. — Борджія, — знатний шляхетський рід в Італії, еспанського походження.

²³⁾ Сенека — римський філософ (4 до Христа - 65 по Хр.).

²⁴⁾ Птоломей — грецький математик, астроном і географ II в. по Хр.

як незначна порошинка, людина стала непомітною в безмежних просторах, і Бог не має місця на небі. Був вдоволений, коли ченці-релігійні говорили, що цей молодик ледви чи збереться довести свою науку. А може, це тільки хитра видумка, бо скільки бачив він чудних мудреців, томістів, альбертистів, номіналістів і проче і проче, а всі вони поринають у книги, переписують, передумують і в цій роботі безглуздо щасливі. Він оглядав обличчя Святого Отця, нововибраного Олексі Посто-го. Він бачив Савонаролю, що зібрав дитячі дружини, апокаліптичні загони, і йому згадалися монголи. Схоластичні апофтегмати і ентимеми²⁵⁾ рiзьбили душу людини, а відьми жили в кожній хаті, злі духи, демони й вовкулаки плодили інкубусів із моннами, і папа перестерігав народ перед сукубами²⁶⁾, що з'являлися лише темними ночами й розсівали вонь сірки й сопух, гірший від людських викидків й валорів. Семен відвідував колеґіюм, де вчені доводили, що нема ніяких гномів, ні чорної маґії, ні богів. І в його голові поставав крутіж. Зникли межі правди й ложі, мудрости й глупоти. Ні, цього всього він не міг зрозуміти, йому більше подобалися ті, що творили ренесанс²⁷⁾ давнього Риму, захоплювалися древніми рiзьбами й розбивали кайдани, накладені на людський дух.

²⁵⁾ Апофтегмати й ентимеми — філософічні виводи.

²⁶⁾ інкубус — уявлена середньовічними забобонами постать, яка насидує жінок, коли вони сплять. — Сукуб — демон, що приймаючи постать жінки, спокушує чоловіка.

²⁷⁾ Ренесанс — Відродження, доба в літературі і мистецтві.

Фльорентійські архітектуси різьбили чудові орнаменти в камені і ставили будівлі, перед якими гостролуки німецькі церкви ставали сумними, заохлими творами. Ці суворі будови ставлено вже в Житомирі й Луцькому, Острозі й Кам'янці. Досить було цього на руській землі, і Семен вмовив найкращих майстрів Ломбардії переїхати на княжі землі. Тільки П'єтро Люганський не давав згоди. Він сумував у робітні, і пилом припали його пляни і знаряддя. Учні ходили самопас, а згодом найнялися до інших майстрів. П'єтро став ні до чого, запивався солодким нектаром, тратив гроші, і вся ломбардська земля говорила, що кого Плутос покине, того й Атена не врятує.

“Атена ні, але я”, — зважився Семен і видобув від П'єтра його тайну. А втім, не була це ніяка тайна, бо всі і так знали, що донька П'єтра, монна Маргеріта сидить у в'язниці і свята інквізиція²⁸⁾ напевно засудить її на спалення. Відьма вона, чільна відьма околиці, а трабанти²⁹⁾ її — це вовкулаки й інкубуси, злодухи й демони. Свята булла Інокентія Восьмого виразно визначала, що і як, а Маргеріта саме і схожа була своїм життям на відьму. Дома вона тримала божка з мармуру, що знайшла його начебто в землі, і радо знайомилася з чорно-книжниками й альхеміками та знавцями герметичних наук.

²⁸⁾ Інквізиція — церковний суд над еретиками.

²⁹⁾ трабант — товариш, прибічник або вояк для особистої охорони.

Семен струснув П'єстра й випитав докладно, де ув'язнена Маргеріта і коли буде суд. І того дня, коли вулицями міста йшли інквізитори до суду, а з ними малі діти з лілеями й пальмовим гіллям, і юрба співала побожні пісні, якісь меткі, з чудною збробою люди напали на в'язничний віз, в якому везли Маргеріту. Ляк великий огорнув нарід. Антихрист! Горе, сам Люципер! — кричав нарід і розбігався у нестямному жаху на боки. Вершник схопив Маргеріту на коня й усі, як нагло з'явилися, так і зникли. Нарід гомонів про нечувану подію, а кардинал Батісто спокійно й рішуче зібрав вістки, видав накази закаптуреним ченцям і пустив їх на всі чотири сторони світу. А сам сидів у теплій кімнаті й вигрівав нову хворобу. Вона була досі невідома в італійській землі. Множили її відьми і злі демони, щоб знищити церковних достойників і побожних людей. Медикус наказав вигріватися зимою й літом, а планетник приписав вимовляти щоденно по десять рядків із старозавітних псалмів. Кардинал мав, отже, багато вільного часу й із свого ліжка біля печі пустив в рух цілу сітку шпигів. Семен покинув місто, він міняв шляхи, пробивався нетрями, сидів тижнями в горах і все таки відчував не раз на собі тасмні очі шпигів. А тим часом Маргеріта заволоділа його душею, і Семен став для неї теж героєм, без якого життя її не мало вартости. Бачив це П'єстро і благословляв їхні почування. Інші муратори й архітектуси, Філіппо з Фльоренції, Джульяно й Андреа,

вдоволено й радісно всміхалися, бо припав їм до вподоби вчений і відважний рицер руський, дружинник князя, дідича і з Божої ласки господаря великих східніх обширів. Здавалося Семенові, що безпечним буде весь караван і його Маргеріта, коли зійдуть у тирольські доли. Але батько Маргеріти був розумним, досвідченим чоловіком. Тож згадав його слова і наказав далі гостро сторожити.

Тимчасом караван з'їхав у доли, і небо побіліло на сході. Чорніли ще гори, вкриті могутніми пралісами, раз лише на тлі неба замаячили пощерблені стіни кам'яного замку, що розсівся на вершку стрімкої скелі. І ще раз, коли наблизилися до осель, вперлася раптово у сіре небо груба дерев'яна паля із настромленим великим колесом. Товариство розглядало це диво, і Семен пояснив, що тут мучать злочинців, неслухняних рабів і всіляку людську мізероту.

— Символ доби, що минає, — завважив П'єстро, розглядаючи колесо. — Нові люди, Семене, знищать ці колеса, костирі й шибениці, а на їх місце поставлять святині краси й любови.

— Тільки, — відповів Семен, — що чергою міняються зло і добро, жорстокість і любов. Знову прийде зло, і хто знає, чи на нові сотні років не вкриться земля новими, ще більш диявольськими знаряддями тортур!

— Якщо так має статися, — всміхнулася Маргеріта, — то краще жити тепер, коли гине лихо і сходить любов.

Дзвонили бляшаними дзвінками отари, брехали пси, товариство в'їхало в залюднену околицю. Перші промені сонця спали в доли, і золотом торкнули кам'яне місто. Срібною стьожкою прорізувала околицю в'юнка річка. А зараз за містом і за річкою вперлися в небо височезні хребти, подерті і повизублювані, куди людська нога ніколи не доходила і де дикі звірі стежок не знаходили.

* * *

Йоган Пісторіус ішов з духом часу. Цього вимагала його гостиниця, найкраща й найславніша на всю околицю. Він звався передше Йоган Бекер, тобто Пекар, але під впливом нових течій прозався Пісторіус. Як би не було, Пісторіуса знали добре всі мандрівні люди, і його гостиниця була завжди повна гостей. Нових приїжджих він прийняв з пошаною. Для всіх призначив кімнати на першому поверсі свого чималого будинку, і Маргеріта із служкою пішли негайно до своїх покоїв. А товариство рушило до їдальні, спільної для всіх гостей. Каганці мляво освітлювали велику залю з луковими повалами, що почорніли вже від давнини і диму. Посередині горів огонь, і над ним пекли на рожні облуплену дику козу.

Семен із своїми чекали на їжу, попивали вино і розглядали гостей. Двоє ченців сиділо в темному кутку, за кухлями, і Семен торкнув П'стра. Біля другого столу засіло жваве товариство. Були там

італійські й тутешні купці, ляйтнанти місцевого герцога, міські урядовці, жіноцтво неясної кондуїти³⁰⁾, а серед них чудна людина з гострим блідим носом і червоними очима.

— Але досі не забагатіли, — сміявся ляйтнант, — інакше ви не чекали б, щоб я заплатив вам за вино.

— Не смійтеся, — скривився гостроносий, — я на правильному шляху, а це дуже багато. Не кожний з альхеміків має в руках хоч би матерію приму, а я її маю. Тільки один, великий Теофрастут Бомбастус, дійшов до найвищого еліксиру³¹⁾, роза рубра, але тайну забрав з собою на інший світ.

— Шукає еліксиру щастя! — засміявся тихо Лука.

— Дурить себе й інших!

— Це, може, чесна людина і вірить у своє діло, — відповів П'єстро.

— Годі розпізнати тут чесних від ошуканців, — докинув Семен.

— У нас мудрість цієї королівської науки ось у чому, — почав пояснювати альхемік і підніс угору худого, закривленого і зжертого кислотами пальця. — Убий крука, щоб зробився голуб, а з нього фенікс. Зроби з чорного біле і червоне — і будеш щасливий. Отже, панове, я зродив голуба і з чорного одержав біле.

³⁰⁾ кондуїта — походження.

³¹⁾ еліксир — напитек цілющої сили

При столі сміялися з його слів, але Семен глядів тепер куди інде. До ченців присіла якась жінка й поглядала крадькома в його бік. І знову Семен звернув на це увагу П'єтра й Луки. Тимчасом опорожнили середину залі, і музики настроїли інструменти. Заграли трубки й цимбали, почався танець. Танцювали поволі, бо важкі строї жінок не дозволяли скорих рухів. Зближалися, відходили в тінь, ішли парами, розпливалися в ряди й кола, шепотіли чудні слова один до одного. В кутках пили далі. Їдальню наповнили пияцькі крики, тасмні пристрасні шепоти, музики вигравали на трубках, гудів бубон, бриніли цимбали.

На ніч Семен розставив сильні сторожі й наказав зміняти їх щогодини. На подвір'ї, біля возів, горів цілу ніч вогонь, але ніч була спокійна, і сторожа не помітила нічого підозрілого.

Зрана всі готувалися до виїзду. Рушити мали пополудні, і Семен пішов за цей час у місто.

Вузькими вуличками снували люди тутешні, вояки, чужинні купці. Семен розглядав крамниці й товари, розкладені під гостролукими арками, його увагу звертали високі будинки з численними гребенями й зубленими фронтовими стінами.

Попри довгий сірий палац Семен звернув над річку і крізь Іннську браму вийшов на міст. Ішов угору, хотів знайти вигідне місце, щоб спочити серед природи і згори ще раз глянути на місто. Ще вище, понад ним, стирчав Гунґербург, і старий замок обсипався та віяв понурою давниною.

На камені, біля свіжого джерельця, сидів молодий чоловік у чорному оксамитному вбранні, розклав папери й фарби та малював.

— Ви хто такий, бачу, чужинець? — підвів очі чоловік.

— Я Семен з Белзу, з руської землі, — відповів Семен. — А ви хто?

— Альбрехт Дюрер!³²⁾

— Не чував, — відповів Семен, поглядаючи з-під ока на маляра.

— Ще почувте, — відповів Дюрер. — Я ще молодий мистець, і моя слава не могла дійти до вас, тим більше, що я покинув теперішній стиль і шукаю нового. Все шукаю, все шукаю!

— Нас багато таких, — говорив далі Дюрер, не кидаючи пензля з рук. — Лука Кранах, теж маляр, Мікель-Анджель, маляр і архітект, славний уже Леонардо да Вінчі. . . Ми не визнаємо забобонів і духової неволі, ми торуємо шлях спільним виявам усіх людей на землі.

— Нове відродження! Рисорджименто!³³⁾. — докинув Семен. — Ви були в Італії?

— Саме вертаюся. Кують там у камені чудесні різьби, визволяють дух у нових фарбах, малюють нові картини. Гляньте ось на цей малюнок. Вид міста, але бачите нові засади рисунку? Не візантійські і не наші римські. Це нова наука, перспектива Батіста Альберті й Леонарда да Вінчі.

³²⁾ Альбрехт Дюрер — німецький гравер і маляр.

³³⁾ Рисорджименто — відродження

— Цей вид до чого вам потрібний?

— Ось і питання. Ні до чого, вид і годі. Усі звикли досі, що види міст — це частина орнаменту грамот. А я малюю вид як картину.

— Це щось нове, малювати види самі для себе.

— Я роблю це перший. Подумав я собі одного разу: чому малювати тільки святих і вельмож? Чому не дерева, гори, природу, міста? І саме міста? Вони ж не вічні, і в майбутньому будуть не такі, як тепер. Думаєте, вічно стоятимуть ці мури? Мусить прийти час, коли людина розкине їх, відітхне широко й оселиться вільно, не зв'язана ні ровами ні баштами. Так бачу я ті міста, що існуватимуть колись. Може, збережуться мої картини і покажуть, як ми жили. Ще й підпишуся на ній!

— Підпишетесь? Це ж не видане досі!

— Підпишусь! Альбрехт Дюрер, чітко ім'я й прізвище, ще додаю рік тисячу чотириста дев'яност шість! Дивно? З мене будуть сміятися, наче з дивака. А може, це прийметься в майбутньому. Як ви думаєте?

— Добра думка, — захопився Семен, — ось чую, заводиться звичай записувати, де хто народився. Я до цього і тепер ще не можу звикнути. Народився і годі, кому треба знати, де народився. Чи це таке важливе? Ще прийде до того, що будуть записувати, коли хто і де помер. Нині все можливе.

— Все можливе, все міняється. Ось так приходимо ми без нашої волі на світ і відходимо з нього теж неохоче. Нащо ж живемо? Тисячі нас, міль-

Йони! Міняються люди, міняються звичаї, і так звільна, з року в рік, міняється світ.

— Ідуть зміни дрібні, але є і дуже великі. Ось наприклад, Колюмб. Відкрив якийсь новий світ. А це принесе нам багато дечого нового.

— Наш новий світ родиться з пекла, — відізвався Дюрер.

— Чому з пекла? — здивувався Семен.

— Ось гляньте, — вказав Дюрер на місто. — Там ось, бачите?

Місто стояло високе, стиснене поясом мурів, з червоними й зеленими дахами й високими вежами. Понад усе сягала гербова башта володаря землі австрійської Максиміліяна, поміж собором і міською вежею. Різав небо гострий дах Іннської брами, а далі виднівся Оттобург і довгий княжий палац. Поза мурами розстелилися сади й малі домики ремісників та черні, що не знайшла місця в мурах.

— Чому пекло? — спитав ще раз Семен.

— Бачите цей горбок, — вказав пензлем Дюрер, — і шибениці на ньому?

Тепер Семен побачив. Чотири шибениці зігнулися на лисому горбі, чотири мертвяки звисали безрушно додолу.

Семен глянув на малюнок. Дюрер працював дуже докладно. Вежі і турми вивищувалися над усім, і місто було подібне до в'язаної китиці кольорових квітів. Яскраві фарби кидав Дюрер на папір, відзначив усі зазублення мурів, а гори були

ще могутніші й пошарпаніші, як у дійсності. Але горба з мертвяками не малював.

— Не потрібно, — сказав, — хай ніхто не знає цього; хоч би як низько людина впала, все одно, раніше чи пізніше знайде шлях угору. До Бога. Нащо ж нагадувати занепад? Творім красу і помножуймо її.

— Всюди є краса, тільки треба доброї волі шукати її.

— Очевидно! — підтвердив Дюрер і блиснув весело очима. — Найлегше знайдемо її, коли глядітимемо на жінок. О! Краса це їх сила.

— Так, скарб жінок це їх краса! Але слід шукати в жінок ще інших цінностей. Лагідности, доброти, розуму.

— Ні, друже. Ми шукаємо в жінок того, чого самі не маємо. Лагідности і доброти — так. Але розуму? Завважте, найбільші вчені старого світу заперечували розум у жінок, а Платон³⁴⁾ пішов найдалі, бо сумнівався в тому, чи маємо зачислити жінок до розумних чи нерозумних сотворінь. Навінь Еразм з Роттердаму³⁵⁾ питається: Що спільного має жінка з розумом? Так воно є.

— У нас на Русі інші погляди. Може, тому, що в нас життя суворіше. У вас безпека поколінь, у нас непевність хвилини. У вас іде боротьба за владу, боротьба розбійних рицерів, в нас — за життя, за існування. Через те наші жінки стоять

³⁴⁾ Платон — герцький філософ (427 - 347 до Хр.).

³⁵⁾ Еразм з Роттердаму — філософ гуманіст (1467 - 1536).

у важкі часи побіч своїх мужів. І тому нема у нас платних куртизанок, а без них ваш світ не мав би вартости.

— Що за життя! — дивувався Дюрер.

— Ваші міста вросли на тисячу років у землю. А в нас? Невідомо, чи завтра буде спокійно. Ось ваш малюнок може перетривати сотні років. У нас і будинок не встоїть десяти! Зважте, — пояснював далі Семен, — сотні років іде вже боротьба з ханами. І тоді, коли можемо відітхнути, тоді саме не дає нам супокою наш сусід. Іде орда із сходу і з півночі, а на чолі їхні хани й варварські бояри. А все ж таки і ми невпинно будемо наше рисорджименто.

— Це доля вашої нації, — відповів Дюрер, — вона зміниться, коли мине на небі констеляція риб, що приносить боротьбу з усіма, хто противиться творенню спільних усім цінностей. Планетники розраховують, що це станеться за чотири і пів сотні літ, і тоді жорстокі війни знищать половину світу. Під загибель віри й любови увійде наша земля у знак водяника з амforoю³⁰⁾ і тризубом.

— Тризубом, — задумався Семен.

— Саме. І тоді прийде справедливість. Погинуть загарбники й лиходії, і народи, що страждали, що боролися за правду, увійдуть на світову арену із сьйвом перемоги на чолі. Далекі це часи, такі далекі, що й подумати дивно.

Обидва зійшли в місто. Семенові дивно було на душі, він ніколи не розмовляв про грядущі віки

³⁰⁾ амфора — глиняна посудина видовженої форми.

і про часи, в яких губилася думка, і ніяка людська мудрість не могла їх освітити. Чи будуть тоді існувати татари, Золота орда, москвини? Чи будуть далі винищувати його країну? І він глянув на небо, згадав дивні громади зір і їхню силу констеляції!³⁷⁾). Але небо було голубе, сонце стояло високо, і час було Семенові вертатися до своїх. Дюрер прощався, він їхав далі на північ у німецькі землі, кудись над Райн, і прохав Семена відвідати його при нагоді. Семен їхав на схід і не запрошував Дюрера. Зате обіцяв, що відвідають його руські митці, що часто мандрують світами.

Семен зближався до гостиниці шановного обивателя Пісторіюса і коли обриси високого будинку появилися за закрутом, він приспішив крок. Перед заїздом і на подвір'ї згромадилися люди, на конях сиділи Семенові дружинники, і Лука давав розпорядження. Він побачив Семена і доскочив до нього.

— Там у покоях чекає вас, рицерю, монна Маргеріта і майстер П'єстро. Важлива справа й погана. Семен не питав далі. Одним скоком пробіг подвір'я і став у кімнаті Маргеріти. П'єстро ламав руки, Маргеріта лежала непорушно в ліжку. Від притемнених вікон сутеніло довкруги, і Семен захитався. П'єстро підійшов до нього й розвів руки.

— Що сталося?

П'єстро мовчав, а медикус похитав головою.

— Спустив я кров і рану заклав зіллям. Біль-

³⁷⁾ констеляція — розміщення зір.

ше нічого не можу вдіяти, усе в Божих руках. Там побіч мессер Нікольо, альхемік і планетник, готує ліки й читає у звіздах.

Врешті Семен розвідав у П'єтра, що скоїлося. Маргеріта зійшла в подвір'я, щоб подбати за скрині й міхи, що їх укладали на вози. Тоді з їдальні вийшов гурт п'яних гостей. Кричали і сперечалися, звалювалися з ніг і далі пили вино. І раптово п'яна жінка, ота, що сиділа вчорашнього вечора з ченцями, підбігла до Маргеріти і вдарила її ножем у груди. Маргеріта скрикнула слабо, юрба заніміла, вої рушили на поміч. У замішанні п'яна жінка зникла, сліду не лишилося по ній.

— Стилет був отруєний, — докінчив медикус, — візантійська отрута, сильніша від римської. Від неї нема порятунку.

Семен кликнув Луку. Надолі зібралися люди, подвір'я було повне лядскнехтів, міщан і галябардників. Лука вислухав наказ, він і так був із збройними напоготові. За всяку ціну мали зловити злочинців і привести їх живими або мертвими до Семена. За хвилину почвалали коні, і до Луки прилучилися охочі з міста, що бачили лиходіїв і знали всі стежки й печери в горах.

Семен сидів кам'яно біля Маргеріти і глядів на бліде лице дівчини. Він не чув, як увійшов гостроносий планетник і, вбравши на ніс залізні окуляри, пояснював свої розрахунки майстрові П'єтрові.

— Стоїть у гороскопі донни Маргеріти дивна її доля. Ось тут протилежні впливи зір, це небезпека

життя. Коли б донна Маргеріта виїхала вчора або два дні тому, лихі флюїди³⁸⁾ не вдіяли б нічого. А так, бачите, я виражував усе. Ця гостиниця — це смерть. Ось, перевірте констеляції. Пан темноти Сатурн заслонює очі Сонцю.

Це ясно. Але ось тут є Юпітер. Що він каже? За всіма законами асторлогії і герметичних наук Юпітер означає вічність. Вічність гряде донні Маргеріті, вічна слава.

Нагло Семен упав навколішки біля ліжка. Маргеріта ворухнулася і відкрила очі.

— Семене!

Він узяв її за руки, і тоді вона повернула голову до нього.

— Семене, — прошепотіла з трудом, — так мало статися, я відходжу.

— Маргеріто! — жажнувся Семен. — Ні, ні, ти мусиш жити, ти будеш жити. Видужаш, і поїдемо з батьком до мого краю, заживемо спокійно, щасливо!

— Ні, Семене! Я чую це, мені не жити більше. Але я щаслива, така щаслива, я чую, що ти любиш мене, я не самотно відходжу в засвіти. Хтось великий є біля мене! Семене, — почала за хвилину, — там стоїть блакитне пuzдро³⁹⁾.

Семен подав їй кунштoвно різьблену скринечку й відкрив її. Вона була викладена шляхетним шов-

³⁸⁾ флюїд — особлива речовина, яка виходить з особи або речі і може впливати на середовище.

³⁹⁾ пuzдро — коробка, прикрашена орнаментикою.

ком. Тендітна, мала будова виповняла дерев'яну коробку.

— Оця церковця, — заговорила кволо Маргеріта і взяла в руки золоту різьбу, — це найкращий твір мого батька, а я вирізьбила її у золотій блясі. Ця церква, це була моя мрія. Ця вежа! Які луки вдолі, яка стрімка, висока, і трираменний хрест на ній... Я думала, ми збудуємо її в твоєму місті. Але я її вже не побачу... Ти сам збудуєш її, з моїм батьком...

Семен узяв церковцю у руки. Трибання українські перекриття були гармонійно розкладені між корпусом і вежею. Дрібні, тендітні фризисті⁴⁰) і ті були зазначені чудесним золотим орнаментом. Семен звернувся до П'єтра:

— Поставимо цю церкву на пам'ять Маргеріти й нашої любови!

П'єстро мовчки хитнув головою. Тоді Маргеріта усміхнулася, і цей усміх лишився на її вустах навіки.

Старий П'єстро приклав очі донни Маргеріти двома венецькими дукатами, і обидва з Семеном змовили молитви. Довго стояли вони біля ліжка Маргеріти, і П'єстро схилив сиву голову на груди Семена. Тоді Семен витягнув до старого руку:

— Закладемо братство Успенія і церкву назвемо Успенською.

⁴⁰) фриз — горішня частина стіни під дахом, звичайно прикрашена різьбою.

— У твоєму місті, у Львові, — заговорив майстер П'єтро.

Темніло вже, коли здалеку донісся тупіт кінських копит і людські голоси. Семен підійшов до балькону. На подвір'ї згуртувалися неспокійно дружинники, і коні білили піною.

— Рицерю! — крикнув Лука. — Ми дігнули злочинців! Усі вбивники і шпиги зібралися в одному місці, щоб громадно повернутися до своїх. Бій був короткий. Усі до одного лежать на шляху біля трьох смерек.

Семен глядів перед себе, у далекі простори, туди, на схід. Там, на тлі ще синього неба, у замрячених вечірніх обрях бачив він своє далеке місто і вічну його красу, майбутню Успенську Церкву.

МАГІСТЕР З ПРАГИ

Борониківський глядів крізь вікно на міську площу, на барвистий люд, що метушився серед купецьких яток і шарів розкладеного товару. Чорний кіт магістра Кеплера⁴¹⁾ жмури́в очі і дряпав брабантські мережива його оксамитних рукавів. На горі стояв старий Градчин, увесь у позолоті сонця, стрункі готики мерехтіли яскраво мідяними вістрями, і довгими простими лініями зеленіли дахи. А внизу переливалися ліниво води Велтави, що їх ув'язнили маєстри архітектури в кам'яне русло й пов'язали холодними брилами кам'яних мостів. Плили звільна барки з купецьким вантажем, барчаки відбивали човни від берегів довгими дрючками, що здалеку виглядали наче тонкі, ледве помітні голки. У повітрі висіла тендітна, сіро-тепла прозолоть, ні то мр'яка, ні то розпорошене проміння, так питоменна для цісарської Праги. Вона вкривала мрійно все, що довкола: Прашну Брану⁴²⁾, Собор святого Віта, де в холодних катакомбах лежали мощі Непомука. Там теж тліли в мета-

⁴¹⁾ Кеплер — німецький астроном (1571 - 1630).

⁴²⁾ Прашна Брана — порохівня, вежа з широкою брамою у Празі.

левих і кам'яних гробницях останки королів і герцогів, у золотих коронах і дорогоцінних перстеньках, у багатотканих шатах, з королівськими скиптрами й кованими хрестами у висохлих долонях. Туди заходив теперішній володар святого римського цїсарства німецького народу, мудрець і кабальник, його величність цїсар Рудольф. З темних льохів альхеміків і з горищ астрологів пробігав потайки в катакомби і там просиджував довгі години. Викликував магїчними закличками своїх предків, розмовляв з ними й радився, а все те за науками жидівських кабальників, що тасмними знаками й жертвами вивчили його порушити спорохнілі губи давно померлих володарів. Після таких відвідин цїсар був пригноблений і мовчазний. Зачиняв двері своєї альхемїчної робїтні, блукав очима по гороскопах і аспектах⁴³⁾ розглядав формули тригонів⁴⁴⁾ шукав виходу для себе і для майбутности. Знав, що його цїсарство завмірас і не знаходив нїякої ради на те.

Кїт щораз настирливіше дряпав Борониківського, а він гладив лагідно м'яку шерсть kota. Звіреня горнулося вдоволено до його руки й муркотїло приязно в лїтній теплотї сонця.

На мостї Карла заметушилися люди й побїгли вбїк мїського ринку. Над ними зеленїли копули церков, і враз повітря загойдалося перекликом

⁴³⁾ аспект — взаємне положення сонця. Гороскоп — ворожба, вигляди на майбутнє.

⁴⁴⁾ тригони — трикутники

дзвонів, дрібних і тугих, веселим, щасливим дзеленьканням і поважним, далеким усьому світові гудінням. На міській площі перекидався арлекін⁴⁵⁾ у червоносиніх штанах і гостроверхій шовковій шапці, що її кінець звисав йому аж на плечі. Вимахував паличкою різнобарвними биндами, лице було яскраво розмальоване, і він викрикував чудні слова і вірші, веселив і смішив нарід. Борониківський вибіг теж на вулицю, а там уже товпилися хлопчачи й дівчата, вояки й панянки.

— Люди, люди! — вигукував весельчак. — Великий директор англійського спектаклю, містер Шекспір, построїв нову трагікомедію, гідну кезарів. Наша компанія комедіантів грає сьогодні. Вистава надзвичайно цікава!

Юрба загула, загомонила. Кльовн вимахував паличкою та підстрибував, металеві дзвіночки дзвонили дрібненько на його костюмі. Борониківський дістав у руку папірець, що на ньому були виписані всі відомості про виставу:

Гамлет, або Покаране Братовбивство! — Дуже добра трагікомедія, світової слави. В перервах кльовни і хори, а в половині вистави інтермедія: “Солодка любов замінюється у гірку смерть”. Початок прецізе з ударом шостої години.

Борониківський не мав охоти йти сьогодні на виставу. Не мав настрою, а втім бачив уже цього тижня комедію “Цнотлива Зузанна” з нудною

⁴⁵⁾ Арлекін — весельчак

і предовгою судовою розправою, з герцогом і чортом, що вкінці карає вертихвістку Зузанну за її прогріхи. Він бачив усі цьогорічні вистави. Гарну Мелюзину, Трістана й Ізольду⁴⁶⁾), Історію Йогана Фавста і його розмови з чортом, врешті страшну смерть самого Фавста. Історія ця не давала йому спокою, і він глибоко хвилювався та роздумував, правий Фавст, чи ні.

* * *

Ішов вузькими, глибокими вуличками, розглядав товари по крамницях, вступив до аптеки, спитав, які нові ліки в продажу, розвідав усі новини з альхемії, (аптекарь хвалився, що сам цісар слухає часто його думок у цій таємній науці), і йшов далі, задуманий про свої молодечі роки. Десять років минуло, як він останній раз бачив комедії в Києві й сам брав участь в інтермедіях.

Крізь відкриті двері книжної крамниці, побачив Йогана Бальцера, на високому кріслі, з гусячим пером у руці. Бальцер глянув на гостя з-поза залізних окулярів і привітався.

— Давно вас не було, пане Борониківський!

— Багато праці. Виходжу тільки вечорами над Велтаву. А що нового у вас?

— Нічого. Цілком нічого. Вже з місяць ніяких нових посилок.

Борониківський оглянув книги, що стояли рядами на полицях. Книги оправлені в осялячу шкіру,

⁴⁶⁾ Трістан і Ізольда — герої середньовічної легенди про недосяжний ідеал кохання.

пергаменти, великі й малі, з позолочуваними хребтами. Стояли там книги про Агасвера, вічного жида, що топтав землю поверх півтори тисячі літ. Бувало, час від часу ходили по місті поголоски, що він знову з'явився поміж людьми. Тоді збиралися юрби сорокатоного народу, щоб зловити його й убити за наругу над Спасителем.

— Кажуть, що знову плебс збирається бити жидів. Цим разом шукають Голема.

— Голем, Голем⁴¹⁾ — розвів руками книгар, — казки для дітей. Знову мав появитися ось тут — вказав рукою на провулок, що проти його офіцини, — ось тут у вулиці альхеміків. Ще, чого доброго, збіговище розгромить та попалить альхеміків і мені попаде. Забобони!

— Хто знає, що це все значить? — Борониківський глядів у брудну вуличку. — Рабіни знають багато, може, і зуміли оживити глиняного Голема. Магістер Кеплер каже теж, що це вічний Агасвер створив Голема. Голем, це Старий Закон, це Тора, кабала, це вічний гін жидівських мудреців мати людину-раба, який міг би робити все на один тільки кивок їхнього пальця.

— Тобто, Кеплер думає, легенда стала дійсністю?

— Тільки в головах християн. Народ не здібний розуміти символів. Народ бачить усе очима, чує

⁴¹⁾ Голем — людська постать з глини, яку згідно з повір'ям один празький рабін оживив і користувався його силою.

ушима, доторкає пальцями. Містики⁴⁸⁾ не розуміє цілком, навіть християнської.

— Не розуміє теж дискурсів наших теологів. Гляньте, полиці повні друків у суміш, за і проти, тут Кальвін, Папа і Лютер мирно зложені, один біля одного.

— Коли б це були люди, загоріли б з взаємної ненависти.

Борониківський знизав плечем.

— Що ж, навіть противенства мають свою гармонію. З часом зітруть свої вістря. Усе стремить до єдинства, усе на небі й на землі.

І Борониківський розглядав далі. Були тут різні видання “Фавста”, гарно здобний “Венусовий Город”, епоси про лицарів і математичні сцієнції⁴⁹⁾.

— З астрономії нічого нового?

— Нема нічого. Книги вашого майстра теж усі розпродані. Але маю нові календарія. Візьмете?

— Ні. Я сам очікую вневдовзі книг з Києва. Буде що читати.

— А як ваш майстер?

— Магістер Кеплер складає гороскоп якогось молодця. Валенштайн, чи як. Каже, незвичайна людина, славне життя буде мати. Я не бачу там нічого, ледве зі шкіл вийшов. А проте побачимо. Фройляйн Міляда дома?

Міляди не було, і Борониківський вийшов, заложивши руки за спину. Ішов поволі, як людина,

⁴⁸⁾ Містика — наука про своєрідну форму релігійного переживання.

⁴⁹⁾ сцієнція — наука

що має час і для розваги проходиться вулицями. Думав про Міляду і про себе.

Ще малим хлопцем горів шуканням, чудувався всьому. Змалку, дома довбав у старинних могилах, добував іноді стару зброю, а одного разу викопав людські кості. Страшенно боявся свого вчинку й нікому не признався до цього. Над Дніпром знаходив дивно оформлені каміння, ніби заворожені рослини, підглядав зорі й місяць і не знаходив відповіді, чому вони мандрують по небі. Покінчивши київську школу, подався у Прагу. Роки минали, Борониківський потопає у науках, а берет вільного “магістра артіс” давав йому доступ до найкращих святинь знання. Тоді пізнав Міляду, ясну веселу дівчину. Залишився отже в Празі. Великий Кеплер захопив його астрономією і математикою і він знав, що ніде не міг би краще пізнати науки, хіба в далекій Падуї, де Галілео Галілеї⁹⁰⁾ виголошував богохульні закони природи, або ще, може, у Фабріціюса, що відкрив дивні плями на сонці. Кеплер прийняв його до себе на учня.

До Міляди він зник, як до свого голубого берегу. Вона не займала вже глибин його душі. Борониківського полонила наука, він уперто, днями і ночами, вивчав математику, а Кеплер радо впроваджував свого учня на самі окраїни знання. Було там багато дивного й незнаного. Зорі здавалось, порозкидані бездумно по небі, у виводах Кеплера, знаходили якийсь свій порядок, тільки виражува-

⁹⁰⁾ Галілео Галілеї — італ. фізик і астроном (1564 - 1642).

ти, тільки пізнати треба було ці вічні закони руху. Одного разу вони заприсяглися один одному видерти тайну природі, підглянути права небесного руху. Так, це були таємні й небезпечні країни, в яких занурювався їхній дух. Блукали нераз у темряві, ішли фальшивими шляхами, а поворот був важкий. Скільки змарновано праці. Але вони йшли вперто вперед, не розголошували ще своїх висновків, бо світ не розумів би їхнього духа. Бо людям було все ясно. На всі питання давали відповідь учені теологи, проблеми давно вияснила Церква, і горе тому, хто дошукувався б інших відповідей, хто підкопував би тверді закони, хто сумнівався б у зімкнену єдність світу.

* * *

Ось про що роздумував Борониківський. Ішов у довгому по саму землю плащі. Аж коли з-над Велтави повіяв холодний вітер, що заколихав пера його берету, завернув він додому.

Кеплер відсунув папери, перехилився на спинку крісла й повів очима по кімнаті. По кутах засіли вже тіні, тільки Борониківський, його найкращий учень, сидів під вікном у паперах. Працює тепер він, Кеплер, від двох років у кімнаті Тіхо де Браге⁵¹⁾, став на його місце двірським астрономом. Ще довго до смерті Браге, Кеплер писав до нього листи. Писав ще тоді, як Браге був паном на Уранієнбургу на службі в Христіяна данського. Аж одного разу закликав його той астроном до себе,

⁵¹⁾ Тіхо де Браге — данський астроном (1546 - 1601).

до Праги, до цісаря Рудольфа, самітника, загубленого у містичних знаннях.

Кеплер згадав Рудольфа і свої довги, бо цісар не платив на час, коронна каса все була порожня, а часи неспокійні. Гороскопи виказували страхиття зі сходу, і, дійсно, турецька загроза зростала з дня на день, у німецьких краях спалахували повстання селян, і Кеплер бачив у зоряних констеляціях, що йде час кривавих воєн і розбоїв, що всі визнані досі правди й закони людські будуть висміяні, потоптані, і прийдуть нові, може, кращі, може, гірші, але все таки, життя буде непевне й важке. Кеплер знав, що людина на переломі доби, це людина зломана. І тут бачив він свою незавидну долю, бо він же ж не був ні за, ні проти, він, далекий від усіх земних справ, чужий усім і самітний. Ніхто не має для нього теплого слова, кожна година може принести йому нещастя, він же взявся відслонювати те, що Божою рукою заслонене від людини. Але що ж! Продовжує він королівське знання Єгипту і Халдеї, Птолемея і Коперника, від фараонських жреців і вавилонських вождів, по сьогодні.

Кеплер погладив чорну бороду і його зір спочив на Борониківським, що згорбився над обручачи мідяної астролябії і рахував кути положення Марса. Ці рахунки ще перед роками почав Тіхо де Браге. Кеплер продовжав їх і мріяв про те, щоб вирахувати повний шлях цієї планети.

Марс. Червона планета воєн і вождів, оточена кровожадними зоряними демонами, планета, що

від її впливу гинуть тисячі людей, вигибають цілі народи. А ось двоє мізерних людей узялося вимірювати її тайни.

— Борониківський, — спитав Кеплер, — віриш ти в астральні духи, що живуть на планетах?

— Ні, — відповів від стола Борониківський, — ви знаєте мою думку, учителю.

— А я вірю. Той світ заземський не може бути мертвим. Має сили, про які нам не снилося. Демони! Такий Марс! Що? Не думаєш, яка в ньому сила? А демони, що рухають зорі?

— Марс сьогодні особливо ясний та це мене тепер мало цікавить. Учителю, від тижня ношу в собі велику тайну.

Борониківський встав і підійшов до Кеплера. У кімнаті стало вже темно, тільки з кута блистіли зеленкуваті очі Кеплерового kota.

— Читали ви таємні письма Останеса?

— Ще ні. Вони стоять тут, у давньому перепиці, тільки я ще й досі не мав часу їх проглянути.

— Трудно читати. Поплутана мова і давня, — говорив тихо Борониківський, наче боявся, щоб хто не підслухав — я читав їх. Читав ночами, читав усе, що написав той планетник Ксерксеса⁵²⁾, і з дивом побачив, що те саме писали про наші часи математики римські, і те саме відгадував Нострадамус⁵³⁾.

⁵²⁾ Ксеркс — перський король (485 - 465). до Хр.

⁵³⁾ Нострадамус — придворний лікар французького короля та астролог (1503 - 1566).

— Що ж там є? Обчислення нативітації⁵⁴⁾, констеляції?

— Ні, цього я не знайшов, але є щось інше. Довго не розумів я темних місць у письмах, повних містерій, що вказують нібито на великі події наших днів. Аж тиждень тому стало мені все ясно. Я знайшов! І сьогодні, коли зорі вийдуть на свої місця, побачимо, учителю, нове чудо природи.

— Що таке? — зашепотів Кеплер. — Ти знаєш, Борониківський, що я близький великого закону природи. А може, ти відкрив інший? Або, може, знаєш новий шлях? Слухай.

Кеплер пригорнув рукою улюбленого учня й шепотів йому до вуха, креслячи рукою лінії в повітрі.

— Від років просліджував я шляхи планет, від років перевірював я обчислення моїх попередників. Я провірив числа, які залишили нам старинні астрономи й арабські мудреці, я зібрав усе, що залишили нам Коперник і Тіхо де Браге, і ось можу вже тепер проголосити перший закон: Усі планети обертаються по еліпсах, а сонце є одним з вогнищ кожної з них!

Що? Таке просте. Напишемо про те книжку; наголовок до неї вже маю: Астрономія Нова!

Кеплер сів у крісло і приглядався учневі.

— Бачиш? Ось яку велику правду підглянув я в небесних крутіжах. Але це не остання. Чи ти теж щось знайшов?

⁵⁴⁾ нативітація — уявлення простору.

— Ні, учителю. У мене не те. Я відкрив нову зорю. Велику, ясну, появилася вона на небі біля Марса, і так стоїть у давніх писаннях Останеса.

— Добре. Пождемо до вечора і поглянемо. Ех, шкода, що не маю тих скел, що десь там в Італії. Галілеї писав мені про них.

Ні Кеплер, ні Борониківський не могли вже працювати. Ходили по кімнаті, перекидувалися сумнівами і надіями, царив неспокій, аж кіт виліз з кута і зігнув у дугу довгий хребет. Мідяні апарати й кутоміри темніли дивними формами, дримали мрійливо книги, спочивали звої грубих паперів, а обидва вчені щораз то вдивлялися в небо.

— Кажеш, нова зоря, — уже, може, з десятий раз питав Кеплер.

— Нова, цілком нова.

Кеплер пристанув і торкнув Борониківського в плечі.

— Так назвемо її новою. Стелля Нова! — Нова зоря.

Заки зовсім стемніло, Борониківський засвітив свічі й читав листа від козацького сотника Карелії, чудного характерника, що віщував у зорях і знав чари та замовлення. Запорозжці поважали його за те, боялися пророчих слів і вірили в його воєнне щастя.

— Лист від Карелії⁵⁵⁾.

⁵⁵⁾ Карелія — козацький сотник, астролог. Стояв на чолі козацьких відділів, що йшли на поміч московському Дмитрові 1608 р. Карелія добув і зруйнував кілька московських твердинь.

— А Карелія! Зробив я тобі його гороскоп. Цей рубака матиме щастя у війні. Його побіди на півночі будуть славні на цілий світ.

Другого листа Борониківський дістав від Еріха Лясоти, що кілька років тому їздив на Україну, і досі не міг забути тієї дивної країни. У листі згадував Лясота свою подорож, і Борониківському стало важко на душі. Затужив за рідним краєм. Крім того була пачка книг з Києва. І там теж не прогоріла ще боротьба за зміну календаря. Запеклі, фанатичні дискусії у книгах і листах викликували поблажливу усмішку в Борониківського.

— Чи це таке важливе?

— Що саме?

— Двадцять років минає, як Папа Григорій змінив календар, а досі ще ні тут, ні там справи не полагодили.

— Не порадиш! Люди, як люди. Одному це важливе, другому те. Одному гроші, другому жінки, ще кому титули. Різні сили діють у людських умах, але згодом усе сходить в одне річище, бічні схиблені відгалуження, всихають і так з дрібних зусиль повстає велич духа на сотні літ. Так було в старинному Римі, та в Єгипті. Багато смішних, багато хибних, але багато правдивих наук. Деякі ми відкинули, деякі ми прийняли і так вилускуємо зерно правди для наших нащадків.

— Хто знає, чи ми вибрали справжнє зерно, чи і наші науки не будуть колись теж хибними? А втім, нам, астрономам, куди легше сприймати

такі проблеми. Для нас сотня років, це хвилинка, це тільки час одного незначного руху на небі.

Борониківський спам'ятався. На світі розвинулася ніч. Зорі мерехтіли, ясні діаманти на темному небі. Він відчинив широко вікна.

— Там, там, учителю, гляньте!

Кеплер виглянув з вікна. На небі горів багряно Марс, а побіч нього розсипала ясне проміння синя, нова зоря.

— Це ця нова. Стелля нова!

Борониківський узявся гордо під боки та глядів на Кеплера. А той пильно розглядав зорю. Очі мірив сусідні зорі, знайшов північну, шукав констеляцій, щоб установити місце нової, думав, хитав головою.

— Історична подія! Нова зоря між Марсом і Сатурном. Ось що!

— Вчора була ще мала і темна. Сьогодні, бачте, яка ясна! А що буде завтра, за тиждень, за місяць?

За місяць? За місяць, може, її вже не буде. Бували вже такі зорі. Появлялися несподівано і несподівано загибали. Але це не припадок. Їхні проміння діють на нас і на нашу землю. Така зоря появилася, коли родився Мойсей, Ісає, коли був погоп, і родився Лютер. Тепер вона теж щось означає. Великі події, зміни держав, народини великих людей.

Кеплер відійшов від вікна і присунув мідяні апарати.

— Між Марсом і Сатурном. У знаку риби і три-

кутника водяника — занурився в рахунках і бурмотів до себе.

Лосвик горів на столі, Борониківський доливав оливи, і Кеплер різко встав.

— Борониківський! Виміряй кути і поможення. Я сідаю до інших рахунків. Хочу знати, яку долю принесе вона нашій планеті.

Борониківський любив порядок. Він сів до столу, переглянув числа нової зорі, що їх залишив Кеплер на куснях паперу, вложив усе в обкладинку і написав зверху:

Йоганіс Кеплері

*De nova stella in pede Serpentarii*⁵⁶⁾.

І тоді наставив кутомір на синю зорю.

* * *

Сидів того дня Борониківський у себе і числив. Не чув, як минає час, не бачив, як відкрилися двері. Міляда постояла хвилинку при вході, а далі підійшла до стола. Гляділа з затиснутими устами на Борониківського, опісля на записані листки паперу, і в очах її загоріли блиски ненависти.

— Ти не бачиш, що я тут?

Борониківський підніс голову, глянув на Міляду й мовчав. Він справді не помітив її досі. Буря висіла в повітрі. Міляда закусила губи й почервоніла. Стояла така пишна, у повній красі стримуваного гніву й чекала. Врешті Борониківський відхилився на спинку крісла.

⁵⁶⁾ "Нова зоря" у підніжжі Серпентарії. Серпентарія — назва одної зоряної групи.

— Не доведу до кінця, — промовив ні то до себе ні то до неї. — Математичні закони ще занизькі для моїх потреб. Не можу далі.

— Як не можеш, то кинь. Навіщо сидиш місяцями над тими паперами? І що я маю з тебе? Сам кажеш, нічого з цього не вийде.

— Вийде. Перейду всі ці рахунки ще раз із Кеплером.

— А він такий самий, як і ти. Він увів тебе на цю дорогу. Живеш як прошак з ласки Кеплера, а він з ласки цісарської канцелярії. Що маєш з цього? Кому потрібні — оці ваші рахунки й усі давні книги, зорі й сонця? Все одно будуть вони таксамо світити й крутитися по небі, як досі. Змарнують тільки моє і своє життя.

— Це правда, зорі були вже тоді, коли не було на світі ні тебе, ні твого батька, і будуть далі, коли й нас не стане. Вони вічні, але й наука, яку творимо, теж вічна. Ми з різних відорваних явищ схоплюємо сутєве й відтворюємо закони єдності. Цей демон пізнання не кине мене ніколи!

Тоді Мілянда почала говорити про хату і спокійне життя, про добробут і господарність. Говорила скоро, ніби боялася, що її слова втечуть кудись і загубляться. Здавалося їй, що в такий спосіб не допустить інших думок до мізку Борониківського. Він слухав і вперше зрозумів ясно, що він живе в іншому світі. А слова Міляди цілком не торкають його душі. Він побачив теж, що і світ Міляди інший, і він його ніколи не зрозуміє.

— Ти увійшла в святиню науки, а тут говорять іншою мовою.

До неї доходили вже не його слова, а тільки голос, тихий, але твердий і неблаганний. В її очах заблестіли сльози.

— Мені однаково, — відкинула гордо голову й вибігла з кімнати!

Борониківський не рухався. Він бачив, що тут нема компромісів. Глядів перед себе з нерухомим обличчям. Ні, це таки не його світ, той світ Міляди.

Раптово він встав і почав перешукувати давнішу вже відложену пошту. Листа читав ще раз і ще раз. Тоді, як лист прийшов, Борониківський не рішався відповідати й відложив його на пізніше. Сьогодні читав його пильно, того листа астронома Івана Лятоса з острожського ліцею, в якому запрошували його читати лекції астрономії і математики. В задумі зложив листа й замкнув його в дерев'яну скриньку, де були вже два-три важливі листи, грудка землі й засушені листки евшан-зілля.

Пізно ввечері прийшов Кеплер і обидва просиділи ще довго над паперами. Коли скінчили працю, Кеплер сказав:

— А з тією “Новою“ дуже цікава справа. Гороскоп Європи виказує народини великої людини, що створить нову державу. Той муж спричинить велику війну, і вона пічнеться того самого року, як у нас закріпиться мир.

— Де ж він народиться?

Це буде твій земляк! Великі події грядуть.

Тільки пам'ятай, сьогодні той муж ще новонароджена дитина, і хто знає, чи доживемо тих подій. Майже пів століття ділить нас від часу, коли вони здійсняться.

Другого дня Борониківський уже знав, що його місце не тут. Листа астронома Івана Лятоса взяв у нагрудну кишеню і про Міляду вже більше не думав.

Під вечір подаленів колісницею додому.

* * *

Борониківський наказав спочити. Звернули з дороги в степ. Високі трави вкрили коней і було видно тільки вершників понад морем квітів, різнобарвним пахучим килимом, повним цвіркунів, комах, жучків. Сріблиста тирса вихилялася з-понад грав, а золотий горицвіт виглядав угору, до сонця. Сонце стояло в півдні, і повітря тремтіло над обрієм, далеким і рівним. Довкола рябизна квітів, пахтіла материнка, і тільки здалеку вздовж шляху майоріли кургани й могили. Це предки сірої давнизни, що не знали спокою, коли закликали сурми, лежали в тих придорожніх могилах. Вже й могили запалися своїми верхами, а все ще безіменні прадіди зотлілими кістками, що там під землею, чинили далі службу і були дороговказами правнукам. Стояли там теж могили давніх і теперішніх наїзників, отих скитів, половців і монголів, що мертвими пам'ятниками виглядали з п'ятьми віків, і могили свіжіші, татар і північних рудоволосих наїзників, що доля присудила їхнім остан-

кам оцю вічну службу господарям цієї країни. Тихо було в степу, бриніли тільки жуки й комахи, маки віщували кривавими келихами свіжу кров, злітали птахи і кликали в даль, а Борониківський глядів їм у слід, як вони потопали у травах.

Чорний шлях крутився степами, тихий, і причасний. Борониківський був узбросний і його люди також, бо ніхто не знав, чи нема де близько татарських ватаг, що крадькома продиралися десь із Диких Піль, берегли шляхів, скривалися в урочищах і зненацька нападали на подорожніх. Тому валка їхала обережно, сагайдаки і самопали були завжди на поготівлі, порох і кулі відкриті. Ясир не всміхавя нікому. Купці і дрібні базарники везли крам у критих возах, самі на конях козацьких з рудими гривами до землі, дрібних, але витривалих до загину. Десь там над Дніпром, на самих окраїнах, серед Диких Піль герцювали низові козаки, відбивали ясирі, грабили татарські улуси і ховали добро у криївках Базавлука і Чортомлику. Лицарі це, що їх предки воювали Грецію і Македонію, їхні стяги значили звитяжні бої ген по цілій країні.

Ген по балках і урочищах сиділи роди в хуторах, хоронених острогами з дубових палів і збройних у бійниці-башти, самопали, порох і кулі. Туди забігали люди в тривозі, туди заходили горді низовики, щоб побути серед своїх родів, коли втомлювали розшуки за татарвою. Тоді ясніли світлиці криті килимами й макатами, що їх добували

колись у далеких походах у Турецькі землі, лилися — меди й горілиці-зап'яканки, господар просив братів-соколів не жалувати собі нічого, а коли не ставало розливних напیتків, у льохах розбивали бочки медів й інших напیتків українських.

Такий був це край булав і бунчуків, рідний край Борониківського.

Зайшов вечір. Пропав за ними степ, що розгойдався у пошумах сп'янілого вітру, і вони вїхали в оселю.

В аркадному будинку було шумно. Усі роди, дооколичні, Пашківські, Зубрики, Карачі, Солтанці і Хмельницькі, гучно відправляли родинне свято. Борониківський сидів у величній світлиці і жмури́в очі, щоб краще розглянути все, що довкола. Цвіли у світлі воскових свіч шуби оксамитні й жупани, барвисті чубаті постаті гуділи й гомоніли у веселому настрою, закосичені дівчата й закораблені пані в суміш веселилися в гурті найкращих гостей, соколів буйних із Низу, а там осаулі́в із вусами за вухом, і товариства військового, та богомільників суворих із близнами давніх звитяжних боїв.

Пані Хмельницька давно обійшла світлицю з новоохрищеним дитям на руках і гордовито вийшла до своєї кімнати, під похвальні вигуки гостей. Борониківський бачив, що господар не жалував на христинах нічого. Саме продали на Гданськ сто бочівок старинного меду й поташу з двох років, тож гідно відсвятковують рідку родинну по-

дію. Для нащадка закопав батько биті червоні таляри в льоху і наставив нові меди й горілиці. Карач підніс чашу до світла:

Го-го! Дев'ятнадцять вод! Славна горілиця.

Бренькнули скла і шляхетні різьблені метали. Віват молодому соколові! І лилися напитки, кому що-до вподоби: алмазії і палене пиво, росоліси й еліксіри. З почорнілих контерфектів⁵¹⁾. гляділи хмурно здивовані лица предків, з гербами, луками — й написами, суворі вояцькі лица, виголені чубаті голови, постаті, з затиснутими кулаками на держалнах шабель.

Шуміло в чубах товариства. З другої кімнати забриніли бандури, з дудами захищали сопілки і жоломійки, і, коли молодці пустилися третяком, а поважні діди точили третьопробну з перцем і шапраном, Борониківський подумав, що йому час спочити. Завинувся у свій довгий плащ і хильцем-тихцем, щоб не помітили, подався у свою світлицю, на горищі.

Ось він на рідній землі. В душі відчував її поклик — і був певний, що користь принесе він своїм знанням математичних наук. Рідна земля! Чув у серці її ритм, а в повітрі тасмне промінювання предківської вітчизни, чарівну магнетну силу прадідних володінь.

Демон рідної землі? Чи так думав Кеплер? — і він широко відчинив вікна.

Раптово Борониківський здригнувся. Над зем-

⁵¹⁾ контерфект — портрет

лею, що її обрії танули в нічній темряві розтягнулося взористе шатро неба, з морем ясних зір, а ось біля кривавого Марса ясніє мінливо його Нова Зоря. Борониківський довго глядів на неї, він відчував, як таємне проміння вливається в його мізок, і тілом проходить дивна дрож. Він зачинив вікно, засвітив олійні каганці і почав витягати з подорожніх міхів папери і книги.

На горищі ще блимало світло, хоч го́мін товариства давно затих, усі спочивали, і навіть у степу, здавалось, усе живе потонуло в глибокому сні. Тільки Борониківський сам один сидів над чудними лініями й колами, і таємними, тільки астрологам відомими знаками обрисовував гороскоп новонародженого хлоп'яти.

Сонце стояло вже високо, коли Борониківський зійшов додолу. Гості роз'їжджалися, а господар бив їм чолом, щоб не забували його і ще приїжджали.

Борониківський глядів на паню Хмельницьку, вона пригортала до себе дитя, щаслива й горда. Тоді розповів він про себе й свою працю, про магістра вільних наук Кеплера, про майбутнє навчання в острожському ліцеї і врешті заговорив про дитя, що на руках в неї.

— А як назвали його?

— Богдан-Зиновій! Як дід і прадід. Славні були козаки, а він одинокий сокіл наш —

— Богдан! — Богом Даний! — промовив Борониківський.

ПОВОРОТ БАРСЬКОГО

Василь Григорович Барський стояв перед кунштовним дзеркалом і пильно глядів у свою відбитку. Дві свічки горіли у срібних ставниках і Барський розглядав уважно своє молоде обличчя у золотих здобних рамах. Сніжно білий жабот⁵⁸⁾ із золотою шпилькою, модно опущені рамена барвного фрака й білу пухку перуку, перев'язану позаду чорною шовковою биндою. Йому здавалося, що перед ним чужа людина. Не міг звикнути до вибагливого французького одягу. Відколи покинув граничні староства України, Барський мусів змінити свій зовнішній вигляд. Він не уявляв собі, як міг би виглядати тут у своїй м'якій делії, або барвистому жупані підперезаному хочби найбагатшим золотоголовим поясом. Уже в Польщі роїлося по містах від французької моди, а в німецьких краях, хоч би й у найбільш глухих околицях перука була необхідною частиною одягу. Барський приглядався своїм рисам, щоб упевнити себе, чи вони змінилися теж, нарівні з зміною в його душі. Його духове життя без сумніву не те саме, що було

⁵⁸⁾ жабот — прикраса на грудях чоловічої сорочки або жіночої сукні. Звичайно з тонкого мусліну або мережива

колись, тоді, коли він перед роками рушив у світ. Він горів, шукав нових течій філософії, що про них доходили до академії тільки неясні слухи. А що був молодію і твердою людиною, — узяв торбу на плечі й узброєний латиною, реторикою і філософією київської академії, пішов у мандри. Таких як він неспокійних духів було багато, тільки що вони в більшості не переходили кордонів батьківщини. Скоро погасали у своїх мріях і рідко коли заходили у дальші воєвідства чи земські полки. Вони вглитали без опору лінь млісного сонця і товстої землі, або попадали у рамена хуторянських красунь. Тоді осідали у відсталих селах, і самітних хуторах. Латину і філософію міняли за щоденні турботи гречкосіїв і лише часом, коли і соняшники охлялі цілоденним шуканням сонця похияляли свої круглі голови, сідали в тіні плодovitого саду та згадували молодече горіння.

Але Барський не зупинився на кордонах. Без жалю переступив їх, схилився тільки, щоб забрати у незнане пригорщу рідної землі. За собою залишив професорів духовного стану, невибагливе бурсацьке життя, поважних міщан у довгих жупанах, статечних козацьких достойників, володарів земських полків і сотень, реґляментове козацтво і десь там далеко, біля порогів, останки січових пластунів і луговиків. На своєму шляху минав хутори з старими дідами, що повсякчасно згадували давню славу, та вечорами при меду признавалися, що й вони колись замолоду воювали в компанійних

полках Мазепи. Минав завітчаних дівчат у червоних чобітках, пишних і зальотно-соромливих. Але все ж таки ця соромливість не шкодила ні йому ні дівчатам, і ранком вони плакали біля тину, споглядаючи за юною постаттю мандрівника, що розпливалася у срібній імлі шляху. Кинув свій рідний світ, у якому зріс змалку, і пішов туди, куди манили його міражі⁵⁹⁾ незнаного і уява поета.

Барський скинув перуку і почав розв'язувати тендітний жабот.

— Месіє? — почувся шанобливий голос і голова господаря гостинниці вихилилася з-поза дверей.

— Прохаю, зайдіть! — Барський привітався з господарем.

— Я тільки на хвилину, — оправдувався власник гостинниці і, своїм звичаєм, поклав обі руки на опасисте дерево. Був це старший чоловік, чепурно прибраний у руду перуку, що відповідала красці лица, червоного від надмірного споживання вина й вибагливої їди.

— Ви вдоволені, пане, з свого приміщення? — спитав чемно й розглянувся по кімнаті пильним зором досвідченого власника.

— Надзвичайно, месіє Меліус. Особливо ж тоді, коли панна Дорет особисто наглядає за порядками. Жалко тільки, що завтра виїжджаю.

— Як, кидаєте нас?

— Кидаю! Їду додому. Досить уже блукав світами!

⁵⁹⁾ міраж — привид

— Горе! — заломив руки господар. — Чим же я провинився, що не буду мати змоги провадити з вами далі вчені дискурси?

— Не ваша вина, — засміявся Барський — а просто, час мені вертатися. Надокучило на чужині.

— Невже? Але, ви певно залишитеся, коли скажу вам велику новину. З тим я прийшов до вас!

— А саме?

— Завтра приїжджає до нас славетний автор і мудрець — тут Меліус зупинився і для більшого вражіння почав святково вимовляти особними складами:

— М е с і є Е м а н у е л ь С в е д е н б о р г !

Меліус, гордий, що перший приніс своєму гостеві незвичайну вістку, підніс високо брови, заложив руки за спину й чекав на захоплення Барського. Але той скривився.

— А хоч би сам Шекспір встав з гробу, я все ж таки поїду. Сведенборга знаю, чудна людина. По ночах розмовляє з духами померших, поручає всім вдумуватися в позагробове життя, а сам будує воєнні машини, збиває мамону і не пропускає ніяких нагод для тілесних розкошей. Одне проповідує, а друге чинить. Та чи це він один? Ось Руссо, Конділяк, Вольтер⁶⁰⁾! Той останній переходить усі

⁶⁰⁾ Руссо Ж. Ж. — французький філософ і письменник. Конділяк Е. — фр. філософ. Вольтер — фр. філософ, історик, письменник, критик і драматург.

межі. Ех! Європа — наче римський Янус⁶¹⁾ дво-
обличний. Словом вправо, ділом вліво.

— Але ж месіє! — заперечив господар і погла-
див могутнє черево. — А як же інакше може бути?
Ось гляньте на мене. Люблю вчений світ, люблю
дискурси з авторами й філософами, не погор-
джую і марними скрибентами⁶²⁾. Це дає полегшу,
це лік на щоденні турботи. Сам я не раз вечірніми
годинами мачаю перо в інкавст⁶³⁾. Але я одночасно
взірцевий батько родині і, думаю, взірцевий госпо-
дар цієї гостиниці. Ви, пане Барський, буваєте ча-
сто з моєю донькою, тож знаєте, що я можу нею
похвалитися.

— Я завжди з великою пошаною до мадмуа-
зель Дорет!

— Бачите! Весь час піклююся донькою, гостя-
ми, будинком, кухнею. Цей дім, — підніс святочно
палець угору, — триста років у руках роду Мелію-
сів. Подумайте! Триста років усі Меліюси тут ро-
дилися й тут помирали. Кожний предмет придба-
ний руками моїх предків. І я мав би стати скри-
бентом або філософом? Прогайнувати майно? Як
же ж я, Меліюс, міг би зробити таку дурницю?
Ні, ні! Я можу проповідувати все, що хочете, але
жити мушу статочно, як пристало чесному міща-
нинові. Я ж відповідаю своїм сумлінням перед мо-
їми предками і перед Богом за це майно, за добро-
бут моїх дітей і внуків.

⁶¹⁾ Янус — мітологічний бог з двома обличчями.

⁶²⁾ скрибенти — писарчуки

⁶³⁾ інкавст — чорнило

— А в нас не так, — промовив наче до себе Барський, — у нас мало хто знає дідів своїх і хати наші недовго стоять. Усе руйнують війни і грабежі військові. То ж філософи наші мандрівні, родини не знають, їхнє майно — це торба й палиця, часом ще сопілка.

— А з чого живуть?

— Бог опікується не лише цвіркунами, пане Меліус, часом теж філософами!

— Ах, месіє Барський! Я бачу, що і ви попали під вплив вільних мулярів⁶⁴⁾ і англійських філософів. Їхні науки й сатири поширюються, як нечисте повітря, як пощесь у війні. Правда, сатири ублагороднюють людину, але Бога і княжі престоли треба залишити в спокою. Це святі справи.

— Світ такий став.

— Світ змінився, — жалісно заговорив господар, — сам ще пам'ятаю шляхетні науки Декарта⁶⁵⁾. Нині і сліду не залишилось з його навчань.

— Що ж, це минуло. Світ іде вперед, і нема шляху, що провадить до вчорашнього, хоч і як величним воно було б. Сьогодні вчать, що істину пізнаємо не духом, а розумом. Люди вивчилися мірити тепло і холод, замкнули пару й наказують їй обертати колеса, винайшли елементи, з яких нібито складається субстанція, знайшли нову дивовижну силу, що дає пекучі іскри. Світ сьогодні не дух, а субстанція, матерія. А я думаю, що дух чіт-

⁶⁴⁾ вільномулярство — масонство. (Релігійно-філософичні та політичні товариства).

⁶⁵⁾ Декарт Рене — французький філософ (1596 - 1650).

кіше окреслює світ, бо дух повніший ніж розум. Він визначає істину, кермує світом і дає йому нові шляхи. Ці справи тепер ще не ясні, але завтра, нове краще завтра, дасть нам змогу пізнати вічну правду. Сьогодні не знаємо ще законів універсальної гармонії.

— Космічної, месіс, космічної, — поправив Меліус — а як у вас у вашій країні навчають філософи?

— У нас, — задумливо почав Барський, — це все не так. У нашій академії, вчать ще й досі реторики⁶⁶⁾ й наук Декарта. Наші мандрівні філософи шукають шляху не лише для життя людини, але для цілої нації. Генераціями й віками все пливе, міняється, твориться одне з одного у вічному стремлінні до гармонії. Вони, ті українські доктори, живуть чесно і в одності із своїми навчаннями. Вічний рух у космосі й шукання шляхів для цілої нації змушують їх кинути міста й академії та мандрувати по світі. Вони ходять від села до села, від міста до міста і навчають про правдивий, згори назначений духовий шлях, що веде до справжньої гармонії. Наші філософи це пророки, серця благородні, що впоюють духа вічності, ведуть націю в далекі обрії, призначені їй найвищою силою.

Барський замовк. Духом бачив він законний порядок світу, яким живе рослина, звіря і роди людські, закони, що порушують зорі й сонце. Бачив світ одности, чудо вічного руху й гармонії. Цю

⁶⁶⁾ реторика — наука красномовства

хвилину жив Барський поза часом і простором. Меліус у захопленні зложив руки і мовчав.

— Хто знає, де правда? — говорив далі Барський. — Я бачив у житті лаврові вінки козацьких побід, але бачив теж у польських костьолах прапори, відобрані у боях нашим полкам. Знаю, що Бакхус⁶⁷⁾ розганяє смуток і журу, і є філософи, що так проповідують і так живуть. Але знаю теж і наших мандрівних Сократів, що ціле життя го-
стями у чужих, що чужі людям і собі, вони жива жертва для нації і науки, і в тому їхнє щастя. Хто знає свою долю, хто знає шлях до правди?

Ще довго розмовляли так, аж врешті господар схопився:

— Ах, вибачайте месіє! Я забув про вечерю для вас. Біжу, вже біжу!

Барський усміхнувся, глянувши на його товсту постать, що заметушилася на тонких ногах. Меліус протиснувся крізь двері і дрібними скорими кроками збіг сходами вниз. Десь унизу він почав комусь дорікати й наказувати. Хтось оправдувався, дзвеніли срібні тарілки, і скоро почувлися дрібні жіночі кроки. Це донька Меліуса несла вечерю і підспівувала модний шансон⁶⁸⁾.

— Ах, Дорет особисто, — привітався Барський. — Що це ви співаєте?

— Це “Сентименти молодого Жоржа”. Не знаєте? Ціле місто співає.

⁶⁷⁾ Бакхус — мітологічний бог вянства

⁶⁸⁾ шансон — фр. пісня

Дорет глянула кокетливо на Барського. Вона примилювалася до нього завжди, коли тільки зустріла й поводилась, як жінка, що знає свою вартість для нього. Вона виповнювала своїм існуванням пів світу Барського, і він залишався так довго в гостинниці Меліюса, тільки задля неї. Вона була певна його кохання, у якому він признавався їй нераз у довгих вечірніх годинах у саду Меліюса.

Дорет перекинула граціозно голівку з високою зачіскою та гляділа цікаво на чуприну Барського. Її чорні очі, обрамовані високо піднятими лугами брів, ховалися химерно за чорні, довгі вії.

— Приятелько, чому глядите так на мене?

— Знаєте, чому? Бо подобається мені ваше волосся, — відповіла з веселим відтінком у голосі. — І тому, що маю вже досить тих напудрених панів. Вона стягнула усточка й кінчиками пальців вхопила за боки широкої криноліни⁶⁹⁾.

— Шеваліє! Маркіз! Вікомт! Лови, пудри, балі! Ах, усе таке штучне, а я тужу за природою. Відколи читала книжки пана Руссо, цілком не захоплююся тими панамі.

— Дорет! Ми вже нераз говорили про те. Я сам не розуміюся ні на ловах, ні на парфумах. Може, тому здається мені ваш світ плитким і пустим. Як же далеко вам до природи! Не тільки далеко, але на вашому шляху нема повороту до природи!

⁶⁹⁾ криноліна — сукня поширена по боках з підкладними подушечками на бедрах.

— Нема? — здивувалася Дорет. — А що уявляють собі наші філософи?

— Вибачайте за гострі слова — промовив Барський — пан Руссо нецирий. Він шукає порозуміння поміж вершком вашої культури і природою. Сам же знає досконало, що ніякого порозуміння тут не може бути. Або-або. Чи це справжній поворот у природу, коли ви розбудовуєте городці й парки, плекаєте квіти, виховуєте штучні джерельця і проливаєте сльози сентименту над тим вашим твором? Ви живете в міражах, лічите золото й самоцвіти, і знову стають вам сльози в очах, коли крізь вікно золотистої карети побачите випадково обдерте дитя. Це не жаль над людською нуждою, це не співчуття для бідноти, а це просто комедія, штучні почуття, викликані нудьгою і переситом. Це ви підсвідомо відчуваєте плиткість і безцільність такого життя.

— І що далі? — запитала заклопотано Дорет.

— Далі? Вам прийде кінець. Ви призначені на загибель, безкровні, бездушні істоти. І тому я вертаюся додому, до нашого прекрасного вічного віта актїва!⁷⁰⁾.

— Тобто, це кара Божа на нас за те, що ми викинули природу з серця?

— Прекрасно ви це сказали, а втім приємно розмовляти з вашими жінками. Вони цікаві і вчені.

— Очевидно, — перебила Дорет, — ми завойовуємо цим світ і кермуємо вами. Ми читаємо всі

⁷⁰⁾ віта актїва — діяльне життя

нові поезії, захоплюємося варварським Шекспіром, тим, що його увів в сальони, на наше нещастя, пан Вольтер, і самі пишемо гексаметрами¹¹⁾). Але це не є наша ціллю. Це тільки засіб до любовних успіхів. І тому в нас так легко з любов'ю.

— Легко?

— І різноманітно. У нас починається любов увечорі, а погасає з першим промінням сонця. От і все.

І вона глянула на нього крадькома з-поза своїх прекрасних вій.

— Ви як статуя з порцеляни, — сказала з захопленням і оглянула його від стіп до голови.

— А ви як статуя з цукру!

— Ех, не вмієте говорити компліментів!

— Справді, — відповів спокійно Барський.

Вони підійшли до вікна.

— А ось пахне бузок. А місяць наче лямпійон.

— Це ваші порівняння! Ваш цілий світ це лямпійон, гарний, поки не згасне. Але вважайте, щоб хто не дмухнув, і щоб ви не остали в темноті. Це дійсність.

— Не лякайте, а то розплачуся. Що це таке дійсність? Є і нема. Розплилося, розійшлося. Не зловиш її в руки, не сховаш у клітку, не виплекаш. Краще жити вигідно й шукати приємностей. Хай ми і лямпійони!

Барський не слухав останніх слів. Він станув поза нею й нахилився до її волосся. Легко торкнув

¹¹⁾ гексаметри — розмір складання віршів

устами її голівку. Дорет не воружнулася. Тоді він нахилився, обняв її і жагуче цілував у шию, в рам'я й відкриті плечі. Дорет втягнула голову й закрила очі. Цілим існуванням віддалася пестошам Барського, безсило спочивала в його міцних обіймах.

— Шеваліє! — прошепотіла повними червоними губами і дрібним пальчиком вказала на світло у свічниках.

* * *

Світ спав за вікном глибоко, тільки в кімнаті на поверсі блимало світло.

— Прочитай мені децю, — прохала пестливо Дорет і поклатала голову на груди Барського. Гляділа йому у вічі, водила пальчиком по його бровах і по зарисі носа.

— У нас не читають поезій у такій ситуації, — засміявся Барський і вигідно витягнувся, поклавши руки під голову.

— А в нас читають! — віддула губки Дорет. — Інакше було б нудно.

— Ах, ти, — сміявся Барський і жартівливо розбурхав обома руками її блискуче волосся.

— Читай, читай, — благала і, не чекаючи вже його згоди, сягнула до столика, де лежали папери.

І Барський читав. Поезії повні туги за коханням. Писав їх з потреби виявити свої почуття, а часом для вправи, от просто тому, що писали всі в тих часах зеніту мистецтва, зворушень і краси. Вірші, що їх виспівував душею, ховав для себе. Інші для товариства, для забави, були для всіх.

Їх читав він Дорет. Це були гострі мов перець сатири, в яких бистрими словами відкривав злобно й насмішливо слабі сторінки життя, а Дорет тішилася, плескала з захопленням у долоні і сміялася щиро, до сліз. Читав куріоз⁷²⁾, виплекані романи з трагічним фіналом і модні морали, чемні писання, повні морального змісту і захованої науки. Дорет блистіли очі, вона переживала любовні муки, тугу і жалі видуманих Барським героїв.

— Яке гарне! — захоплювалася і клала наче мала кітка голову на груди Барського. Коли скінчив, довго лежала у жалісних думках і в глибокій мовчанці переживала хвилини.

— Дай мені ці вірші, коханий!

— Ні, Дорет, це неможливе! — жартував Барський.

— Дай, дай, прохаю тебе! Я буду їх скоро знати напам'ять. Коли поїдеш, сховаю їх глибоко, зав'яжу голубою стьожкою, засушу квіти бузка, щоденно буду цілувати ці листки, змивати їх сльозами туги за тобою. Дай, коханий!

І Барський погодився. Дорет узяла листки паперу і пригорнула їх до себе. Барський обняв її, і вона віддала йому довгий, довгий поцілунок. Свічка блимнула останній раз і погасла. Тоді пригорнув він Дорет до себе сильно і жагуче, насильством загребутого степовика.

* * *

Сонце хилилося вже поза полудне, коли Барський відхилив віконні завіси й відкрив вікно.

⁷²⁾ куріоз — дивогляд

День протікав повнотою в кімнату і проміння падало безформними плямами з-поза листя дерев. Пташня товклася в гущі й гомоніла по галузях саду. Барський стояв у вікні. Був вдоволений, що вертається додому, що кидає розкішне, але фальшиве життя в заміну за неоцінені скарби батьківщини. Радувався зустріччю з рідним світом, де не було смішного шукання природи й застиглому у штучних формах життя. Радувався, що пізнав багато нового і що все своє знання віддасть землякам на пожиток. З глибоким вдоволенням пізнав тепер вартість власного народу. Цінив його сьогодні куди більше, як тоді, коли вибирався в мандрівку.

Пів години пізніше Барський ішов у веселому настрої сходами вниз. Він підпірався чорною гебановою паличкою, а в другій руці ніс велику шкур'яну подорожню торбу. В обширному голю глянув ще раз на двері, що вели до мешкання Меліюса й Дорет. Тут залишав він шмат свого життя. Барський зупинився. З старим попрощався вчора, з Дорет сьогодні рано. Кивнув рукою в сторону закритих дверей і тихо вийшов з будинку у соняшний город. Поміж квітами, що підносили вже спрагнені сонця кольорові келихи, і поміж рядками зеленої ярини біліли записані листки паперу. Барський здивовано пристанув і тільки згодом, повільно, наче крадькома підійшов ближче. Це були його вірші. Рівні рядки романсу і якогось куріоза

чорніли на покручених від соняшного тепла листках. Лежали ці листки порозкидані по городі, забуті й мертві, звіяні вітром з місця, де їх поклала неуважна рука.

— “Зв’яжу синьою стьошкою і засушу квітки бузка” — подумав Барський і торкнув осторожно паличкою один листок. Один і другий. Врешті відвернувся й вийшов на вулицю. Ішов до поштового заїзду, де чекала чвіркою запряжена карета.

Незабаром Барський хитався від порухів карети і крізь вікна бачив перші лани мізерного жита. Він вихилився востаннє і глянув позад себе. У далечіні стояли жовтуваті мури міста й червоніли череп’яні дахи домів.

Ізза горба вихилилася друга карета з візником на високому козлі. Коні були мокрі від важкої дороги, а карета, покрита курявою. Хтось їхав до міста. Коли обидві карети зрівнялися, подорожні поглянули на себе. З темного нутра виглянуло бліде старече обличчя з чорними бистрими очима.

— Старий філософ Сведенборг, — пізнав його Барський. І не жалував, що не почує вже більше мудрих розмов вченого.

— Якийсь молодий філософ, — подумав Сведенборг, помітивши замріяні вогники в очах Барського.

Переїжджали селом. Дівчина рвала галузки бузка і складала їх у велику китицю. Вона побачила в кареті обличчя молодого мандрівника

і з щирим веселим усміхом майнула йому галузкою. Барський глядів, але не бачив ні дівчини, ні її усміху. То ж не подякував їй милим поглядом, як це слід було зробити. Він закрити очі і вглибив голову в м'які подушки карети.

ЗУСТРІЧ

Хижа й буревійна зима стояла над Парижем 1729 року. Місто відчувало тріпотливо морозні дні, воно, легкодушне й веселе, шумне й безжурне, темніло цього вечора непорушно й сумно сірим камінням і ген забуло свій розгульний погляд у рожеві райдужні обрії. Уже давно схилився над землею пізній вечір, лихий вітер гудів усе далі й далі, і грудневий злосердний сніговій ударяв по безрухому місті, по його валах і фортецях, шмагав і крутився по вузьких глибоких вулицях. Вони були темні й безлюдні. Тільки зрідка виринала постать спізненого прохожого, що спішився кудись, потопав у болотнистій сніговій грязі, та ховав обличчя мокре від вітру й липкого снігу в широкий, темний плащ. Будинки позатулювалися щільно мальованими віконницями й тільки з-поза них проникало вузькими шпаринами бліде прищулене світло. Заслухався Париж у невидану крутіж і завер мер у безрусі.

Чомусь то тільки в одному вікні не закрив ніхто віконниць і звідсіля полум'яно пробивали густу темінь світляні прозори. У них жевріли смуги дощу і снігу, скісні, гонені вітром білі шмаги. Бу-

динок з ясним вікном стояв наче чорна байдужа гора, з височезною широкою вежею. Саме в цій вежі хтось жив, хтось, хто був, може, недбайливим господарем, може, самотнім чоловіком, може, рідко бував дома. Він же не закрив віконниця, і світло пробивалося з високого поверху старинної будови.

Кімната з освітленим вікном мала круглий вид і була обширна та на причуд висока. Стіни вилужені почорнілим від давнини рубленим деревом. Десь з темні верхів звисав кунштовний канделябр⁷³⁾, завішений на тугому ланцюгу. Широка піч займала пів стіни й у ній горіли цілі пні сухого дерева. І тут саме, у шкуратяному кріслі з високим поруччям сидів молодий чоловік. Він глядів постійно в полум'я, затискав час до часу щелепи й на обличчі появлялися тверді енергійні риски. Чоловік сидів уже довго. Кучері його ясного волосся закривали мережива дорогого коміра, він щораз то перекладав ногу на ногу, розглядав срібні запинки чобіт та довгими щипцями згортав обгорілі пні в печі.

Дрова горіли жваво, благодійне тепло розходилося по кімнаті, і вогонь кидав рухливі тіні по темних рублених стінах.

Годі було впізнати, хто такий цей молодий чоловік. Одяг на ньому був чужинний. Вояцький кабат з білими чохлами⁷⁴⁾ і тендітним коміром був

⁷³⁾ канделябр — свічник

⁷⁴⁾ чохла — долішня частина рукавів (маншети)

шведської роботи. Чоботи високі з викладаним верхом. З боку висіла на багато витисканих ременя тонка шпага з круглим луком держална. Виплекану руку здобив родинний сигнет. Широкий темний плащ і м'який капелюх з великими, крученими перами лежали побіч, на другому кріслі. Отже, це був достойний пан, може, офіцер чужинної армії, одного з шведських регіментів, може, дипломат чужинної держави.

Нетерпляче крутнув головою, підвівся й обернув піскову клепсидру¹⁵⁾, що стояла побіч інших різьб і цяцьок на кахлевому підмурівку печі. Мабуть, рішив ще ждати, поки пісок не пересиплеться додолу. Сягнув у кабат і глянув на великий золотий годинник, що звисав на довгому ланцюжку. Здавалося, спинився біг хвилини. За вікном гуділа хуга, шмагала снігом і поривистим вітром, скаженіла й вила несамовито, наче всі вовкулаки зібралися з намогильними відьмами на дорічний саббат. Це була ніч, яку рідко переживала французька земля.

Раптово чоловік здригнувся й допитливо глянув на двері. Десь унизу хтось нетерпляче дзвонив, раз і другий. Хтось біг дрібно сходами вгору. Двері відкрилися і до кімнати вбігла молода дама.

— Месіс Аруе? — підбігла до молодого чоловіка. — Ах, месіс Аруе, я так бігла, не можу зловити віддиху!

¹⁵⁾ клепсида — скляна посудина зложена з двох частин, що заступала годинник. З горішньої частини пересипався в означеному часі мілкий пісок у долішню.

— Милостива пані! — глибоко поклонився чоловік. — Хоч як мені прикро, що не мені належить ваша гостина, але я зобов'язаний сказати вам правду. Я не називаюся Аруе, я сам жду не терпляче приходу божественного майстра.

— Ох! — скрикнула дама і миттю заслонила обличчя легеньким серпанником. Але молодий чоловік уже бачив її личко непересічної краси і прекрасні чорні очі, якими допитливо глянула на нього.

— Чому ви зразу не сказали, що... — заговорила скоро, виявляючи цим несвідомо своє зніяковіння.

— Алеж, пані! — здивувався молодий чоловік. — Я ж не вспів дійти до слова, це для мене була неменша несподіванка. Я був певний, що це входить геніяльний майстер, і не припускав іншої можливості.

— Таке розчарування, правда?

— Алеж, пані, навпаки! Як же ж ви прийшли на таку думку? — і молодий чоловік подав дамі руку та підвів її до крісла, на якому ще недавно сидів. При цьому він з приємністю помітив, що її рука була дрібненька, на причуд гарна, і він ледве стримався, щоб її не поцілувати.

— Але, ви, месіє, досі не сказали свого прізвища? — глянула цікаво на нього. Вона зовсім не жалувала, що не застала пана Аруе дома й навіть забула, що не личить їй перебувати самій

з незнайомим молодим чоловіком у чужій кімнаті призабутого, далекого будинку.

— Пані! Вибачте мою неувагу, я справді, поводжуся, як погано вихований мушкетер.¹⁶⁾ Я капітан Бартель.

— Капітан Бартель? Не знаю цього роду, ви чужинець?

— Я з-під шведських королівських прапорів, — вияснив капітан, — і в Парижі недовго. Знаю дещо місто й королівський двір, бував тут декілька разів.

— Ах, таємні місії? — засміялася дама. — Передо мною не заховаєте нічого.

— Справді, — з тим-же гумором відповів капітан, — я бачив зразу, що скривати тут не можна, отож відразу і признався. Але ви, милостива пані, скриваєтеся поза цим серпанком.

Капітан наблизився, розглядаючи гарні риси її обличчя, що невиразно проглядали крізь мережану заслону.

— Ні, ні, — торкнула його легко руками, — прохаю вас, сідайте ось там. Так, це пристойна віддадь. І капітан сів слухняно на поблиський стілець. Поплила розмова; легка, химерна, перекидувалися словами наче м'ячиками з пуху, і що далі йшов час, то більше почувалися обоє давніми знайомими, давніми приятелями. А може, виростало в їхніх душах те дивне хвилювання, той перелім, що

¹⁶⁾ мушкетер — вояк, що носив рушницю (мушкет)

з першої зустрічі в'яже двоє людей найкращими, найглибшими почуттями.

— Мене звать Лізет.

— Лізет? Прекрасно, а далі?

— Ще Елен!

— Елен! Два чудові ймення.

— А далі вам не скажу. Ви в якій справі до месіє Аруе? Я з ним незнайома, ніколи навіть не бачила, але за те...

Лізет зупинилася і з довір'ям глянула на капітана.

— Знаю, знаю, ви читали його заборонені вірші.

— Так! — притакнула Лізет. — А ви?

— Я — задумався капітан — я маю до нього справу. Він, як зачуваю, працює над книгою, а я зацікавлений в тому, щоб майстер знав усю правду, щоб світ справедливо оцінив різні події...

— Капітан допитливо глянув на Лізет. Йому ніяково було питати її про причину так пізніх відвідин.

— Вам цікаво, мабуть, знати причину моїх відвідин, капітане, але тут мені пробачте, сказати вам цього не можу.

— Ласкава пані, шаную чужі тайни, жалко тільки, що ваше личко скривається за серпанком. Чи і це є вашою тайною?

По хвилиній надумі вона швидко відкинула серпанок і з усмішкою глянула на капітана. Їхні

очі зустрілися. Гляділи на себе довго, аж вона рвучко відвернулася й закрила личко руками.

— Пробачте Лізет! — прошепотів капітан.

Лізет не відповідала.

По хвилині промовив капітан, мабуть, щоб перервати мовчанку:

— Чи будемо ждати?

— Я мушу говорити з месіє Аруе, ще сьогодні.

— Тоді підждемо. У мене теж важлива справа. А втім, здається, хтось іде!

Дійсно заскрипіли двері внизу і почулися кроки на сходах.

— Гості? Серед ночі? — здивувався сміючись чоловік, що увійшов у кімнату, худий з палаючими вогненними очима під блідим високим лобом.

— Капітан Бартель, — відповів молодий чоловік, допитливо розглядаючи господаря кімнати. Мабуть, оцінив його прихильно, і його уста розхилилися в усмішці.

— Франсуа Марі Аруе моє прізвище, або, як волієте, ясновельможний капітане, месіє Вольтер. Так краще; Вольтер, власник цієї кімнати, найбільш люблена, але теж найбільш зненавиджена людина у Франції. Обидва мужі стиснули собі кріпко руки.

— Мадмуазель... — почав капітан і зупинився. Він же не знав прізвища дами.

— Лізет Елен Ле Брін де Дантевіль, — промовила Лізет.

— Вольтер, — жваво забалакав господар. — Сідайте і прохаю вас, дорогі гості, почувайте себе як дома.

Червоні відблиски полум'я, що пожадливо нищили смольні колоди дров, падали живими тінями на обличчя Вольтера. Він, з запитом в очах, звернувся до гостей:

— Ле Врін де Дантевіль, — заговорив — якщо не помиляюся, старий рід, посвоячений з найяснішим паном.

— Лише посередньо, — відповіла Лізет, — через роди Рошешуар і Куртенуа.

— Дентевіль, Дентевіль, — задумався Вольтер, — так, це старий рід. Дружинники Юго Капета⁷⁾, так, так, сімсот років тому! А ви, дорогий капітане?

— Я недавно в Парижі, від листопада.

— Шановний майстре, — перебила Лізет — у мене до вас така пильна справа, що я наслідуюся перебити нашому капітанові. Він вибачить мені, коли почує, про що йдеться.

— Слухаємо, дорога пані! — здивовано промовив Вольтер.

— Я... я довідалася... — не знала як почати Лізет, — на королівському дворі говорили сьогодні, що... вас мають ув'язнити. Хтось зрадив ваше мешкання, і ще сьогодні мають прийти по вас.

⁷⁾ Юго Капет — основник фр. королівської династії

Лізет замовкла, капітан стягнув брови й поклав руку на шпагу. Але Вольтер засміявся:

— Люба, дороженька Лізет! І з тим ви прийшли до мене? Я вам дуже вдячний за те, що ви мені, незнайомому, хочете прийти з допомогою. Ви бігли до мене в таку люту завірюху, втратили пів ночі, і я не знаю, як вам віддячитися. Хіба присвячу вам вірша. Але коли мова про сьогоднішнє ув'язнення, ну, я знаю французький двір і його нездарність. Маємо час, друзі, не марнуймо радощів життя і приємних хвилин! А вам, шановна Лізет, ще раз мій подив і найглибша подяка.

— А все ж таки, — заговорив капітан — може, подумати б над цим лихом. Ніколи не можна бути надто певним, коли небезпека справді існує. Не можна теж покладати своєї долі на нездарність других.

— Ні, я все таки певний, що сьогодні нічого не буде. Сам не знаю чому, — задумався Вольтер, — може, ваше товариство, шановні гості, віддало мене настроям певности й безпеки. Тож повертаймо до вашої справи, капітане!

— Мої французькі приятелі, — почав капітан, — повідомили мене, що ви, шляхетний пане, маєте відвагу писати й говорити речі, які не до вподоби високопоставленим особам. Я відчув тісний зв'язок між нами й вважав моїм обов'язком зложити вам, славетний майстре, вислови моєї пошани й відданости.

— Це для мене найбільша втіха, що ви, капі-

тане, відмітили мене, людину поза правом, нещасного вигнанця, — відповів Вольтер, незбентежений похвальними словами капітана. Він сидів вигідно у м'якому кріслі і з явним задоволенням слухав гостей ввічливі слова. А слова капітана були квітисті, у цьому вибагливому стилі, що так могутньо опанував ціле життя королівського двору й сягнув далеко поза кордони великої французької держави, ген, до далеких земель Пруссії, Польщі й України.

— Знаєте мої вірші? — спитав Вольтер.

— Майже всі, — відповіла скоро Лізет.

— А хіба знаєте, як важко їх дістати, — докинув капітан.

— Ха, ха, — засміявся самопевно Вольтер. — Нищать їх, викупувають, карають тих, що читають і переписують. Але не скувати вільного слова, — крикнув фанатично, — їхні підлі думки, підходи, безправ'я, усе згине, пропаде, — кивнув рукою, наче б стинав голови, — але слово правди — вічне.

Вольтер замовк. Слухав далі капітана, вдоволений його похвалами, слухав захоплення Лізет його творчістю й ввічливо всміхався, коли гість з докладністю додержувався церемоніяльної етикетки висловів.

— Приходжу до вас в одній справі, незвичайно важливій мені й цілій вам маловідомій нації. — Як зачуваю, ви, шановний пане, задумуєте писати історію славетного короля Шведів Карла XII?

— Так, я вже пишу історію тієї незвичайної людини, — цінної не своїми перемогами, не могутністю, не політикою, бо цього досить на світі, навіть тут у Франції. Пишу її тому, щоб творити, щоб брати участь у радостях і болях, у великих і низьких хвилинах історії.

Вольтер встав і почав нервуватися. Тема боліла його, і він з місця поставив своє “я” віч-на-віч проблемі.

— Я з засади проти деспотизму, звідкіля він не походив би, я проти традиції влади, проти королівської етикетки, проти всіх сатрап на світі. Не було б мені кращої нагороди, ніж бачити їхню загибель у блискавках історії.

Вольтер випрямився. Його зір палав невгамованим вогнем і злістю. Він ходив по кімнаті і рвучкими рухами підсилював свої слова.

— Я маю велику ідею, життєву мету. Я не хочу бути ніяким новим законодавцем, хочу тільки знайти нові закони правди і знищити старі живим словом, глузом і кепкуванням, філософією і мистецтвом розірвати наче вогнем бомбарди, перегнати в’язи цивілізації, прогнати вогненними словами дряхлу частину суспільності, висміяти дурні звичаї, вдарити мечем слова в розпусту достоїнників світу! Слухайте мене: прийде вневдовзі світове повстання, а я його пророк і предтеча! Хай живуть усі ненароджені! Ці майбутні, — це мої союзники!

Капітан Бартель встав і простягнув руку до поета.

— Я захоплений вами, — закликав дружнім голосом. — Усі ваші вірші, оті слова, зроджені з крові й болю, це найсильніша зброя, що вдаряє в саме серце ворога. Мені донесено, що вас вигнали з вашої батьківщини, і що ви довгі роки перебували за морем. Що ж ! Коли б я мав вільну батьківщину, прийняв би вас за брата!

Вольтер з подякою склонив голову.

— Бачу, маєте добрі інформації. Я не питаю, які джерела відкрилися для вас, але чи не “Шерше ля фам”?⁷⁸⁾.

Засміявся. Капітан теж усміхнувся.

— Не маю знайомств у жіночому світі. Життя на службі нації не дозволяє на те.

— Так? — здивувався Вольтер. — Коли Давид постарівся, почав співати побожні псалми. Ні, ні! Ви ще не у віку Давида, а втім бачу на власні очі, — вказав рукою на Лізет..

— Ах, ні, — зніяковіла, — ми ж тількищо познайомилися.

— О, пані, — відповів Вольтер, — тут час не грає ніякої ролі. Час не існує для веселого бога Амора.

— Ех, ви непоправні, майстре, — сказала Лізет і глянула на капітана. У тому погляді була ціла її душа, тиха радість і перші ознаки чутливої

⁷⁸⁾ “шерше ля фам” — фр. “шукайте жінки”. Натяка на те, що якась подія має любовну історію.

прихильності. Бартель глядів у чорні очі Лізет з таким же самим щастям і безмежною відданістю. З трудом відорвав зір від Лізет і глянув на Вольтера. Обидва мужі задумалися. Кожний мав свою тверду долю, обидва так подібні до себе. Обидва втратили віру у право і справедливість, були чужі людській пресічі, бачили драпіжню перевагу сили і шукали шляхів для своєї мети.

— А все ж життя сильніше від насильства, вбивств і смерти, — задумливо почав Бартель.

— Питаєте, чому звертаю увагу на ваш твір? Історія поважна вельми, і починатиму від себе. Як бачите, я капітан шведської гвардії його ясновельможности французького короля. Та ймення мое фальшиве. Я в дійсності Григор граф Орлик.

— Я зразу знала, що ви не Бартель, — заплескала в долоні Лізет. — Граф Орлик!

— Ах! Шеф козацької нації? — спалахнув Вольтер.

— Ні, це мій дорогий батько, — з пошаною відповів Орлик.

— Вітаю вас ще раз сердечно, ясновельможний гостю. — Це для мене велика радість гостити в моему домі сина такого славного батька, оборонця прав козацької нації. Чи маєте які новини від батька?

Орлик з вдячністю схилив голову.

— Мій батько перебув багато перегринаций⁷⁹⁾. у своєму бурхливому житті. Ціле своє трудолюбиве життя, як гетьман козацької нації на вигнанні,

⁷⁹⁾ перегринация — скитання

ні разу не поклонився північному сатрапові й нині веде далі безпереривну боротьбу за права свого народу. Тепер він від років ні на волі, ні в неволі. Живе в Солуні, під опікою Великої Порти.

— Страшна рука долі!

— Важка! Коли згадаю мої дитячі роки, здається мені, ніколи не сходило сонце над українською землею.

— Нещасний, — прошепотіла Лізет.

— А ви, шляхетний пане? — спитав Вольтер.

— Я перебуваю у Парижі на тайних розмовах з тими, що рішили змінити державні порядки на сході Європи.

— Тихо! — перебила з нечев'я Лізет і піднесла пальчик угору. — Ідуть, слухайте!

Вони почули стукіт, що доходить знизу будинку. Якись люди голосно розмовляли, тупотіли ногами по сходах, приставали й далі йшли вгору. Орлик підійшов до дверей і станув на поготівлі з голою шпагою. Вольтер сидів спокійно, тільки голову звернув у сторону, звідки доходили голоси.

— Цілий гурт іде, — шепотіла Лізет.

Не було сумніву, якись люди йшли до мешкання Вольтера, і часу було мало. Навіть сам Вольтер повірив, що небезпека близька й неминуча. Орлик бистро розглянувся по кімнаті.

— Ось тут, майстре, біля дверей за завісу! — кликнув притишеним голосом і штовхнув Вольтера за важку амарантову завісу, що накривала звичайно двері на зиму, а тепер була засунена на

один бік. Як тільки Вольтер заховався, кроки зупинилися під дверима, і чийсь голос наказував іншим незрозумілими притишеними словами. Врешті різко застукали у двері.

— Ах, що тепер буде? — злякалась Лізет.

Капітан підійшов до дверей і спокійно їх відкрив. У кімнату всунулися озброєні люди, і один з них гукнув:

— В імені його королівської...

— До кого? — спитав гостро Орлик.

— До вас! — відповів озброєний офіцер, — ви Франсуа Аруе, вульго⁸⁹⁾. Вольтер?

— Помиляєтеся, — спокійно відповів Орлик. — Я капітан шедеської гвардії Бартель, і це моя кімната.

Озброєний розглянувся довкруги й очима змірив Лізет. Вона стояла в куті біля печі і склонила голову на кахлевий підмурок.

— Ого! — засміявся озброєний. — А ця мадмуазель?

— Не ваша справа! — гукнув гостро Орлик.

— Ваші папери, капітане!

— Ось вони! — Орлик подав офіцерові згорнений паспорт.

Офіцер переглянув папери.

— В порядку! А мадмуазель? — він підійшов до Лізет. — А ці книжки? — він розглянувся по кімнаті. — Мені прикро, капітане, але я мушу перешукати вашу кімнату.

⁸⁹⁾ вульго — лат. звичайно, загально. У тому розумінні: "загально знаний".

Лізет відчула, що наступає вирішна хвилина. Збройні вояки можуть шукати і знайти Вольтера. Тоді пропаде предвісник і пророк нового життя. Хто знає, чи не загине в королівських в'язничних льохах. І вона рішилася. Підійшла до офіцера і глянула йому просто у вічі:

— Я Лізет Яє Брін де Дентевіль, — промовила поволі й виразно. — Я не бажаю собі, щоб у мешканні достойного капітана Бартеля і, що більше, в моїй присутності ви робили якінебудь розшуки.

— Ах, пані! — зніяковів офіцер. — Вибачте мою нездарність і неувагу. Я не пізнав вас, достойна пані, хоч, як тепер пригадую собі, нераз бачив вас в оточенні найяснішого пана. Вельмишановна пані, благаю вас ще раз вибачення, зайшла помилка, невірна інформація в справі мешкання пана Аруе. І ви, капітане, пробачте мою неувагу!

— Відійдіть, — слабо промовила Лізет.

Офіцер вклонився низько і дав знак рукою своїм воякам. Він ще раз зложив службовий салют і зачинив за собою двері.

Вольтер вийшов з-поза завіси й поволі підійшов до Лізет.

— Ваша жертва велика — промовив до неї.

— Що ж, — сумно відповіла Лізет, — не було іншого виходу. Тільки прізвище своячки короля могло звільнити нас від обшуків. Але завтра цілий Париж шепотітиме: Лізет де Дантевіль у гвардиста, капітана Бартеля!

— Дійсно, — зніяковів Вольтер. Та, ще в такому мізерному домі. В такій частині міста. Вас обоє! Пані, це все через мене, через мою легкодушність! Простіть мені!

— Лізет! — промовив Орлик. — Це доля хотіла так, і цього не минеш. Я зроблю все, що можливе, щоб урятувати вашу честь. Стою вам, достойна пані, до повних услуг!

— Кавалере, що це ви?! Я не хочу ніякої жертви. Це не допоможе.

— А все ж таки пані, коли б вам було потрібно, я завжди стану біля вас.

Лізет не відповіла нічого, тільки з вдячністю глянула на Орлика. Він стояв біля неї, і Лізет бачила, що в його душі зайшла переміна, що це вже не той самий капітан Бартель, що був спочатку, і що він щиро і з відданістю готов посвятити для неї всі свої сили. Вона подала йому руку. Орлик пригнув коліно і прийняв цей вияв прихильності достойно і глибоко. Вольтер не бачив цього, він пильно розшукував у кімнаті і врешті з'явилися на столі три чарки червоного південного вина.

— Випиймо за щасливий кінець! — гукнув весело. — А завтра мене тут уже не буде. Віват, шановні гості, у ваші руки!

Випили й Вольтер щасливо сміявся:

— Бідні мої пивниці, та нічого не вдієш. Не мав я часу приспособити все, живу тут хвилево і гостей не сподівався.

— Не важно, — жартував Орлик. — Колись прийдуть кращі часи і для вас, маестро, і для нас.

Довго розповідав Орлик про Україну і свої заходи, фальшиві обіцянки європейських держав і їхні гладкі порожні слова.

— Ось міністер Шовелен і кардинал Флері прекрасно розуміють небезпеку, яка гряде в майбутньому від східнього царства, коли не стане України. Їх славні особи зуміли з'єднати в союзі ганноверських аліантів, англійське королівство, Прусію і Голляндію. Приєдналася теж Польща.

— Без вартости, — скривився Вольтер. — Король Лещинський не має ні приязни в народі ні сили. А інші? Шовелен? Флері? Чи в них досить видержливости, гарту і, що найважливіше, далеких обрїїв? Вони хворі життям королівського двору Великої Франції.

Орлик розвів руками.

— Очевидно, є труднощі, великі труднощі. Великий Везир і хани теж вагаються. Отоманська Порта хитрує, мабуть, хто дасть більше. А Прусія? Лякається Порти і горнеться до Москви. Що ж! Може, мої надії — гірка мана. Ми всі діємо, скільки сил і життя, діємо любов'ю народу і кров'ю серця. Це дає нам силу, і віру, і оці далекі надійні обрїї.

— Але, — задумливо заявив Вольтер — хто обстоїть нині ідеали?

— Це не причина до зневіри, — заперечив Орлик. — Ви, любий пане, теж боретеся проти цього світу, а ваші союзники ті самі, що мої, наші

внуки і правнуки. Може, будуть нас опльовувати, а може, величати.

Орлик замовк і з любов'ю глянув на Лізет. Але мадмуазель де Дентевіль уже клонила голову до сну. Була пізня пора, і вона почувалася вигідно в м'якому фотелі. Орлик усміхнувся й кивнув легко головою. Тоді Лізет закрила очі. Вона була щаслива, що він біля неї.

— Найважливіше одначе в теперішній час — говорив далі Орлик, це когорти Козацької Січі. Непокірні вони чинять бунти проти Москви і тільки ждуть війни.

— Козаки, — поцікавився Вольтер. — Чи це ті, що сто років тому добували Денкерк?

Вони говорили шепотом, щоб не будити Лізет.

— Ті самі. Штурмом узяли фортецю. Це був регімент Хмельницького.

— Знаю, знаю, — живо заявив Вольтер. — Його слава завжди займала мою увагу. А після нього Мазепа. Тепер ваш шляхетний батько. Не бракло козацькій нації великих людей.

— Ото ж, — підтвердив Орлик — саме зближаємося до речі. Наслідник гетьмана, мій найдорожчий батько, веде нещадну боротьбу з Московією. Ми шукаємо всіх нагод, щоб правдиве і справедливе світло роз'яснило долю нашого народу. Колись була в Європі велика фалянга⁸¹⁾. наших людей. Роки минали. Одні загинули в боротьбі, інші по-

⁸¹⁾ фалянга — боевий лад

кинули цей світ, ослаблені ранами й воєнними трудами давніх років, ще інші зложили голови на рідній землі, як тайні послы до народу. Багато захопили москвини в різних королівствах вільної Європи. Залишилося небагато, тут і там, один, два. А там, на батьківщині? Змарнілі діти, безрадісні дні, пусте небо. Народ розсіявся, як кленсве листя восени, а над усім голодний жадний ворог. Довга мовчанка повисла в повітрі. Ще більше зціпив щелепи Орлик, щоб терпкий біль не втрався з горла і не поніс сумну скаргу у світи.

— Шляхетний пане, — перервав тишу Вольтер, — прохаю вас, витратіть декілька ваших дорогих хвилин і подайте мені вістки про славні події у вашій батьківщині, ті вістки, що потрібні мені до моєї історії.

— З тим я і прийшов до вас, дорогий друже, — радісно заявив Орлик. — Помагаючи козацькій нації, помагаєте правді пробитися крізь мряки брехні й облуди. На віки залиште своє ім'я на сторінках української історії.

Обидва мужі врадувано стиснули собі руки.

— Я знаю, що ми залишимося приятелями, бо ви близький моєму сердцю, — завважив Орлик. — Я знав теж, що вам потрібні всі новини, і я дозволю собі вам їх зараз же передати.

Орлик вийняв грубезного листа й передав Вольтерові.

— Я зразу, коли довідався про ваші наміри, поспішив написати до батька, який був очевидцем

славних подій в Україні. Він прислав мені цього листа. Це вам пригодиться.

— Сам шеф козацької нації, — прошепотів наче до себе Вольтер і з пошаною взяв листа в обидві руки.

* * *

Ще довго сиділи оба мужі в тихій і поважній розмові. Час від часу скрипіло гусяче перо Вольтера, і на листках росли рядки, творені із слів графа Орлика. Обидва вони йшли назустріч вічності.

Тієї ночі два рази змінювали свічі у срібних ліхтарях, заки Григор Орлик на прощання стиснув руку Вольтера.

Коли офіцер шведської гвардії йшов з молодою дамою до карети, що засніжена стояла у близькому переулку, на сході стояли вже нові сьйва світанку. Заглиблені в мріях бродили обоє поволі по високому снігу, що килимом стелився під ногами, ішли, сповиті в густу передранкову мряку. Лише раз, коли хтось проходив вулицею, вони заховалися у заглибленні якогось дому, щоб їх ніхто не бачив. Лізет пригорнулася до Орлика, і він легко обняв її. Її волосся торкнуло його уст, і він непорушно, майже в думках, поцілував його. Лізет стояла тихо, обгорнута його раменем, аж незнайома людина зникла у мр'яці. І тоді обоє пішли до карети.

* * *

Відплили дні в минувшину, і роки проходили чергою один за одним. За столом сидів великий Вольтер і писав листа:

— Шляхетний Графе і Дорогий Приятелю!..

Писав швидко, як людина що має в серці чашу щастя і душею сягає зір. Запечатав письмом темним ляком, витиснув на ньому печать сигнету і дописав адресу:

Замок Донтевіль.

Опісля відкрив нову невеличку книжку в шкур'яній оправі з золоченим хребтом. Це був новий твір Вольтера, який щойно прислали з друкарні. Він глянув вдоволено на заголовну сторінку, а там було видруковано:

**Історія Карла XII короля Шведів
написав Мр. де В.**

Вольтер усміхнувся, вмочив обережно перо в інкавст і дописав унизу:

**Дорогому Братові, славетного роду Григору
графу Орлику і Його дружині, Високомогоутній
графині Елен Лісет ле Брін де Донтевіль**

Вольтер.

Посипав письмо піском і струснув його у скляну посуду. Дбайливо розгорнув сторінки книжки і підкреслив повагом такі віковічні слова правди:

l'Ukraine a toujours aspiré a etre libre⁸²).

⁸²) Україна завжди мала бажання бути вільною.

**ОСТАННІЙ
ЗРОДУ СІРИХ**

Сірий кутив люльку, зятавса салдатською махоркою. Невеличка нафтова ляпча, прикрита обгорілим папером, кидала гостру тінь на його лице. Світло падало на стіл, на кусень чорної долівки, на салдатські ноги, що звисали з певерхових ліжок, на криві, сходжені чоботи тих, що сиділи і сьорбали вечірню зупу. Жовте світло ляпчи блимало рогом із неспідчищеного гнота, і до нього зліталися нетлі, обсмалювалися об брудне скло, розгортали кола в задимленій кімнаті.

Ліжок було багато, ген аж під стелю, і вони бовваніли в півтінях нескінченими рядами. Залізна піч витягнулася чорною рурою, і її рам'я виходило назовні, крізь діру, обляпану жовтавою глиною.

Салдати, що присіли біля стола, ламали хліб і жували його поволі й докладно. Сірий не їв. Кутив люльку. В куті на лаві сидів новий салдат, малий і рудий, з миршавим нечесаним волоссям, у розетібнутій сорочці. Його рука гладила білі груди, і він весь був усипаний ластовинням. Очі мав чорні, а може не чорні, тільки чорно-червоні, як у рудих, і Сірий довго думав, чому вони такі

дивні. — “Вій не має” — догадався врешті. Сказав це голосно. Йому стало легше, наче по важкій праці, і він прихилив плечі до стіни.

— Що кажеш? — повернув голову Петро, і глянув не на Сірого, а кудись під стіл.

Сірій не відповів, і Петро почав чистити кінцем ножа брудні нігті. Новий салдат сидів від ранку в куті і гладив рукою груди.

— Мабуть сидить так цілий день — подумав Сірій.

Він сидів, а вони волочилися по лисих горбах на розшуках за монгольськими повстанчими загонами. Не знайшли нікого. Навіть китайські шамани, що заклинали всіх воювати, зникли, і села були порожні. Рушніці стоять тепер у дерев'яних стояках. Сірій глянув під стіну, у темноті пізнав свою. Стояла на призначеному місці, ремінь звисав темною смугою. Сірій звів очі на нового.

— Ну, як здоров'я Мітя?

Голос був байдужий, це так собі, щоб лише порушити мовчанку.

Новий подивився туди, звідки йшов голос, прижмурих очі від світла. Не бачив, хто це питав.

— Капрові очі — подумав Сірій, і поправив чобіт, що тиснув у неозначеному місці, бо ноги загрубли від ходи.

— Погано, брат.

Мітя мав тонкий голосок. Закашлявся, був хворий. Ще зранку привели його сюди, дали ліжко, включили в склад сотні. Його, хвору людину, не

чіпав ніхто, і він сам почав скиглити, спльовувати і вистогнувати свою історію. Салдати знали вже, що Мітя з Тули, від чотирнадцятого стояв на фронті і йому жилося добре. Аж тепер, недавно, пішов проти петлюрівських банд і тут скінчилося його щастя. Куля роздерла йому груди. Поворот, шпиталь, білі, червоні, шпиталь, синьожовті, шпиталь. Це так довкруги Міті, а він, все ще байдужий до всього, вилежував свою рану. Врешті, знову прийшли свої, забрали Мітю, мовчазного і бідного та запроторили в монгольські степи. Знову та сама салдатська кімната і той самий пах юхти і дьогтю, ті самі очі й вуса, шапки, жовті казанки, сірі ваянки і шинелі. Цілий світ дьогтю, казанів, шинелів. Коли Мітя оповідав, Сірий думав, що тільки два дні дороги, і він міг би сидіти біля матері. Сірий непокоївся в душі якимись неясними картинами, чогось бажав і не знав чого, про щось думав, а думки крутилися в голові без початку й кінця. Ненавидів салдатню і сіре життя, глядів на Мітю і не розумів, чому він боровся проти того чогось нового, та за що так терпить. Що Міті до того, що там десь на заході хтось має нові думки? Чому такі небезпечні ці думки, що їх треба нищити кулеметами?

— Вбивати думки? — спитав голосно і глянув у капрові очі Міті.

— Вбивати, вбивати, — скигнів Мітя, і його рука дряпала груди. Якась зла личина породила давно придушену силу, що бунтувалася проти вікового порядку.

Салдати слухали байдуже, бо не гаразд то розуміли про що йшлося. Вони бачили багато за ті роки війни, але нові вістки доходили рідко в цю пустелю. Тільки вряди-годи писар читав новини. Він довго перед тим чистив дротяні окуляри, поглядав на вояків і зволікав із читанням. Так він упевнявся, що присутні хочуть послухати нових вісток і починав, коли шарудіння втихало і повітря, як йому здавалося, набрякало увагою і пошаною до його вчености. Але світ салдатів кінчався на їхніх далеких рідинах і опісля вони писали листи рукою того ж сотенного писаря. Слова вимовляли повільно і виразно, наче б говорили прямо з рідними, а коли кінчали, писар клав до кишені кілька копійок винагороди, або жменю махорки.

Мітін голос став дзвінким, руді брови стяглися над носом у злющю зморшку, голі безвійні очі ще більше запалали ненавистю. Він блід, коли згадував синьо-жовтих. Мітя розповідав барвисто про партію, мітінги і лозунги. Це було просто і ясно. На зміну старому, приходять новий порядок, нове життя в червоних пеленках, але з тої самої білокаменної столиці.

Салдати курили і мовчали. Було їм моторошно від думок нових і неясних. Це вони нині мають владу. Якась непоборна сила придавила їхні прості душі і вони в думках жалували за безповороттям спокійних днів. Гнітили їх нові слова і вони соромливо виймали з мішечків, що на грудях, погнуті

і забруджені фотографії. Вдивлялися, наче во-
станнє, в округлі, безвиразні обличчя рідних.

— Кінець війні, закріпити революцію! — Це так Мітя. А Сірій думав про те, що справді війні кінець, він вертається до своєї хати, що там, за лисими горбами, він обійматиме, як раніше, дівчат, і знову буде працювати дроворубом. Сокира відчувалася йому в руці, ех, як розкішно ввігнати залізо в могутню смереку! Тугим ставав, коли твердішали м'язи на руках, засмалювались плечі від вітру і сонця. А в ногах лежали незаймані верховіття вікових дерев.

Нагло Сірій напружив увагу. Щось забуте, давнє пролунало повітрям. Сірій насторожився. Говорив Мітя. Це він промовив це слово. Воно вдарило об Сірого, прогуло і провалилося кудись у безвість.

— Що ти сказав?

Але Мітя мовчки розстібнув сорочку глибше, показував усім червоносиню смугу і жалісно нарікав на жовтоблакитних хахлів. Сірій нахилився. Рана була глибока, дерта, з гладкою синьоватою шкіркою.

— Гоїться — думав Сірій, — це хахли його поранили.

І його думки моталися довкола хахлів, бо він теж хахол. Так називали його, коли він з матір'ю перекидався словами рідної мови. Звик до тих сміхів. Далі робив свою роботу. Але довгими годинами вечірнього присмерку, коли місяць сяяв

над землею, він раптом відчував, що ця східня земля чужа йому, і що вони всі, цілий рід Сірих, чужі тут. Від віків забігли прибулуди.

Мітя розповідав, і слова їдкої ненависти наповняли кімнату, затроювали повітря. І враз — знову це одне, дивне слово: — Україна!

Сірий важко думав. Пробивав думками темні забутих картин, шукав давніх споминів. Не знаходив нічого, але шукав далі, знав, що вони існують, ці дитячі спомини, якісь дивні оповідання, чудні події минулих часів.

... Він любив сідати дідуньові на коліна. Тоді бачив усе, що на столі і що біля нього роблять. Дідуньо набивав люльку кріпким тютюном, а він просив розповісти казку. Тоді виходили на подвір'я, звідки видно було ген далеко, поза горби, і він слухав оповідання дідуня і глядів на хмари. Раптом хмари ставали воїнами, старовинними героями, мчали кудись на білих баских конях, били ворогів, виростали на страшних велетнів і розпливалися в далині небесних просторів, грізні, темні, ген там далеко, на заході.

Дідуньо викликав до життя ці постаті, коли в сотий раз розповідав про Батурина і їхнього давнього предка, що боровся в столиці до загину. Це були страшні картини. Опісля, коли весь рід Сірих прогнали з рідної землі, у далеку чужу країну, де вони й досі, тоді наказував прадід дідові, а дід батькові: — “Не твоя це земля. Коли прийде час, хай рід Сірих вернеться і стане в Батурині”.

Хай рід Сірих вернеться! І останній з роду Сірих відчув на собі вагу родового наказу. Знав, де його місце. Там, на заході, на чарівному заході щось коїлося. Щось нове. І його чоло зморщилося, як зораний чорнозем. Він бачив себе там, де зійшло його веселе сонце. Далека мета його не тривожила. Він не думав про те, вона ж стала перед ним, така рідна, своя, близька.

Сірий озирнувся. Але довкруги самі чужі, байдужі люди. Він важко підвівся. Поволі, дуже поволі, переступив поріг. Холод ударив Сірому в лице. Небо миготіло зорями і Чумацький шлях розгорнувся у два краї світу.

Шереги дерев'яних казарм стирчали навколо, і Сірий глядів у вікна. Там метушилися салдатеькі постаті, то з'являючись у світлі лампи, то пропадаючи в темній глибині.

— Нетлі — це Сірий. І засміявся.

Тепер прямував вояцьким майданом, утоптаним тисячами чобіт, рівним, наче тік.

— Стій, куди?

Сірий глянув на вартового.

— Вийду трохи. Пропусти!

Його голос був спокійний, тихий. Сірий дивувався сам собі. Це так, наче б не він, а хтось інший відповідав.

— Не можна. Не знаєш цього?

— Пропусти! — повторив уперто Сірий.

— Не можна! — Покарають тебе і мене.

І коли Сірий ступив крок уперед, вартовий швидко зняв з плеча рушницю.

— Вертайся! Не завернеш, стріляю. Чув?

— Ех, ти!

Сірому вдарила кров у мозок, і він відштовхнув злісно рушницю в бік. Йому здалося, що салдат хоче крикнути на сполох, хоче стріляти. І він ухопив його за голову. Могутньо стискав пальці на горлі вартового, спокійно і певно душив людину. Рушниця дзвінко впала на землю, а Сірий шепотів:

— Ти, ти! Будеш стріляти? Будеш кричати?

Салдат вип'ялив у смертельному жаху великі банькуваті очі. Очі повні жалю, очі загибаючої людини. Сірий бачив їх, бо світло з вікна лягло смугою побіч. І душив далі, аж поки очі потемніли і тіло обвисло йому в руках. Хвилину глядів ще на вуса, що дивно стирчали на губах, на волосся, злипле від смертельного поту. Тоді пустив горло. Голова стукнула глухо об камінь.

Тоді Сірий випростався і розгорнув широко руки. Чув міць у м'язах, а в голові повставали дивні хотіння могутніх і чудесних чинів. Щось несамовите переживала його душа.

Він рушив у ніч. Шукав ще когось, з ким міг би помірятися силою і знищити, він, вільна істота, вільна від законів, від простору, від часу.

Сірий помітив нагло, що довкруги тихо і порожньо. Він сам у безкрайому світі. Дрібна, самотня людина. І тоді пішов, похиливши голову. З ним ішли зорі, і Чумацький шлях став йому провідником. Постать Сірого видніла ще на ясній

смузі піскуватого шляху, але згодом зникла. Розплилась у безмірі азійської землі.

Як почало світати і над землею навис ранковий туман, Сірій минав село. Люди гляділи йому вслід. Собаки брехали на чужу, самотню людину, а людина йшла, задумана, в салдатській шинелі, без шапки і без зброї. Тільки верблюди не цікавились перехожим. Безрух — це мудрість Азії, і в темних, розумних очах тварин відбивалися мінучі пустинні віки.

Шлях був висохлий, і Сірій здіймав дрібну куряву. Ішов до своєї мети терпляче і вперто, як хлібороб, що оре свій клопоть черстою ріллі, оре рік, і другий, оре ціле своє життя.

Батурін! Загибло тоді у ворожому наступі місто, горіли доми, глушив уші гук гармат і дими з самострілів тяглися вулицями. А опісля шалений цар у тригранній шапці гнав людей на другий кінець царства, і вони йшли довго, вічними невільничими шляхами — на схід. Їх пекло сонце, душив мороз, підганяли вартові. Мало хто дійшов, але хто лишився живий, ставав твердим, як камінь.

Рід Сірих не загинув. Боровся туго і вперто, але існував. Він, салдат і дроворуб, був останнім з роду. Серед злиднів він забув про заповіт прадідів, та тепер його здійснить...

Далеко, десь позаду, бігли коні. Їздці, нагнулися до кінських голів, підганяли нагаями. Скорше, скорше. Довга сива смуга куряви слалася на шляху. Сірій оглянувся, вершники різко порушу-

вали спокій степового ранку. Вони здалеку давали йому знаки руками.

Сірий охляв. Довкруги був голий степ, і тільки з боку темніли кущі. Миттю кинувся туди, хижо рвонув на осліп сухою травою. Біг у спасенні хащі, не чув криків погоні і не бачив вершників. Тільки якісь потвори ввижались йому. Вони реготали, хапали його мохнатими лапами за шию, за ноги. Товклися довкруги потвори з іншого світу, про які чув оповідання від старих жінок, темні сили, що тягнуть людину в диявольську пітьму, п'ють живу кров, відбирають сили. На мить побачив голову з завмерлими вусами на губах, із злиплим волоссям і виряченими очима...

Сірий відчував, що тратить сили. Кущі, кущі — це одинока мрія. Навіть про вершників не думав. А вони здержали коней. Один з них підніс рушницю і прицілився. Довго стояв так, водив тільки цівкою.

Враз Сірий упав. Вогнем шмагнуло по цілому тілі, каламуть заступила очі і тьмяна соннота огорнула його єство. Зграї темних птахів злетіли з жалісним голосінням з кущів і дерев. Вершники під'їхали ближче. Вони дивувались з утечі Сірого і пильно розглядали його. Той, хто стріляв, торкнув Сірого ногою. Але Сірий не рухався, лежав тихо, головою на захід, а очі скляно вдивлялися в ранню синь неба.

З М І С Т

	сторона
ПЕРГАМЕНИ	9
РЕНЕСАНС	25
МАГІСТЕР З ПРАГИ	49
ПОВОРОТ БАРСЬКОГО	73
ЗУСТРІЧ	91
ОСТАННІЙ З РОДУ СІРИХ.....	115

Ваші зауваження про цю книжку просимо посилати на адресу Клубу Приятелів Української Книжки.

ЛИСТА ПОЖЕРТВ НА РОЗБУДОВУ КЛУБУ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ

(в долярах)

ЗБІРКИ: ВП. П. С. Самик, Австралія, 15.00, В. Гірчиця, Лондон, 14.32, Ч. Міщук, Австралія, 13.50, В. Семген, Дітройт, ЗДА, 11.00, Р. Коханович, Рочестер, ЗДА, 9.00, С. Кривоніс, Белдок Гостель, Вел. Брит., 6.45, Р. Захарчук, Англія, 6.00, Б. Стельмах, Честер, ЗДА, 6.00, Т. Воляр, Дітройт, 3.00.

ПОІМЕННІ ПОЖЕРТВИ. По \$5.00: І. Скляренко, Лондон, Онт., А. Теканюк, Батавія, ЗДА, М. Дзяба, Ляшбири, Саск., С. Сивак, Вінніпег, Ман., М. Гнід, Торонто, Онт. По \$3.00: М. Карпа, Фурнес, Саск.; По \$2.00: І. Гриза, Вінніпег, Ман., І. Бігун, Торонто, Онт., А. Теканюк, Батавія, ЗДА, В. Савінко, Мек-Кіс Рокс, А. Бернадин, Джоліет, ЗДА; По \$1.50: Г. Обновленої, Торонто, Р. Шутер, Рочестер, ЗДА, Б. Ковальський, Клівленд, ЗДА, Й. Богданик, Чікаго, ЗДА; По \$1.00: І. Безпалко, Грінок, Онт., Г. Пашко, Левак, Онт., І. Смоляк, Монреаль, Кве., М. Вашук, Гаффорд, Саск., М. Лебедь, Монреаль, Кве., Д. Хрін, Вервуд, Саск., О. Метник, Чеенна Велс, ЗДА, М. Гамкало, Едмонтон, Алта., Г. Рибка, Чікаго, Л. Медицька, Лейквуд, ЗДА, І. Лазорик, Нью-Йорк, П. Давидович, Кліфтен, ЗДА, І. М. Кохан, Джоліе, ЗДА, Д. Мащик, Кетл Фолс, ЗДА, Ю. Кошельник, Бруклін, ЗДА, П. Форемський, Едмонтон, О. Семотюк, Вінніпег, Ман., А. Кобаса, Честер, ЗДА; По \$0.50: А. Бішик, Пайн Портедж, Онт., С. Гресько, Бруно, Саск., С. Стожик, Нью Оксфорд, ЗДА.

Висловлюємо щирю подяку жертводавцям за їхню допомогу для розбудови українського друкованого слова.

Черговий виказ пожертв проголосимо в наступному випуску КПУК.

“Клуб Приятелів Української Книжки”.

